

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
Üldajaloo kateeder

INDEPENDENDID JA CROMWELL
KUI KODANLIKU JA UUSAADLI
IDEOLOOGIA KANDJAD

Diplomitöö

Ajaloo-keeleteaduskonna
Ajaloo Osakonna üliõpilane

A. Schmuul

Juv. nr. 318.

Tartu 1955

S i s s e j u h a t u s .

XVII sajandil toimus Inglismaal kodanlik revolutsioon. Hoolimata oma konservatiivsusest ja poolikusest oli see siiski suureks sammuks edasi. Kõige paremini on iseloomustanud inglise XVII sajandi revolutsiooni ülemaailmset ajaloolist tähtsust Karl Marx, kes ütleb:

" 1648. ja 1789. aastate revolutsioonid polnud Inglise ja Prantsuse revolutsioonid, need olid revolutsioonid Euroopa maastaabis. Need ei kujutanud ühiskonna ühe teatud klassi võitu vana poliitilise korra üle, need kuulutasid ette Euroopa uue ühiskonna poliitilist korda. Nendes võitis kodanlus, kuid kodanluse võit tähendas tollal uue ühiskonnakorra võitu, kodanliku eraomanduse võitu feodaalse üle, rahvuse võitu provintsiialismi üle, konkurentsi võitu tsunftikorra üle, hariduse võitu ebausku üle ... kodanliku õiguse võitu keskaegsete privileegide üle.

1648.a. revolutsioon kujutas seitsmeteistkümnenda sajandi võitu kuueteistkümnenda üle, 1789.a. revolutsioon on kaheksateistkümnenda sajandi võit seitsmeteistkümnenda üle. Need revolutsioonid väljendasid suuremal määral tolleaegse maailma vajadusi, kui maailma nende osade vajadusi,

kus nad toimusid, s.t. Inglismaa ja Prantsusmaa omi. " ¹

Kui inglise XVII sajandi revolutsioon oli üheltpoolt kodanlikuks revolutsiooniks, siis teiselt poolt oli see revolutsiooniks, kus võitlevate klasside huvid keskaegse kombe kohaselt riietati veel religioossesse rüüsse. Piiblitšitaatidest küllastatud kõned ja ägedad vaidlused usu-listel teemadel olid katteks erinevate ühiskonnaklasside ideoloogiale.

Erilist huvi pakuvad meile selles osas just independentide ja nende juhi Oliver Cromwelli ideoloogilised seisukohad. Independentid olid need kodanluse esindajad, kes astusid välja küllaltki radikaalse kuningavõimu vastu, kes viisid võitluse kuningaga edukalt lõpule ja aitasid kõige suuremal määral kaasa kodanluse võimu kindlustamisele 1640. - 1650-ndatel aastatel.

Revolutsiooni käigus muutusid independentid ise, muutus ka nende ideoloogia. Nad alustasid kodanlike radikaalidena ja kujunesid lõppeks kõige süngema reaktsiooni tugedeks. Kuidas ja mispärast toimus selline "areng" - selle käsitlemine ongi käesoleva töö ülesandeks.

¹ Маркс и Энгельс , Соч. nr. VII , lk. 54 - 55.

I n g l i s e
k o d a n l i k u r e v o l u t s i o o n i
a j a l o o l i s e d e e l t i n g i m u s e d .
S t u a r t i t e a b s o l u t i s m i k r i i s .
R e v o l u t s i o o n i l i s e
s i t u a t s i o o n i k u j u n e m i n e .

Kapitalistlike suhete areng algas Inglismaal juba feodalismi rüpes. Pikkamisi hakkasid maa majanduselus üha tähtsamat osa etendama tööstus, kaubandus, meresõidud, raha jne. Vastavalt sellele kasvas ühiskonnas nende aladega tegutseva klassi s.t. kodanluse osatähtsus. See oli pikk võitlus, mis kulmineerus XVII sajandi Inglise kodanlikus revolutsioonis.

Inglise ajaloolane Morton kirjutab: "Kuni 1588.a. võitles inglise kodanlus oma olemasolu eest, pärast 1588.a. alustas ta võitlust võimu pärast. Seepärast on võitmatu Armaada lüüasaamine pöördepunktiks Inglise riigi arengu ajaloos, samuti ka tema vastastikustes suhetes teiste maa-dega ... Seepärast tuleb sõda Hispaaniaga vaadelda kui inglise revolutsiooni algfaasi." ¹ Nii teravalt kui Morton

¹ Мортон , lk. 172.

teeb ei saa me piiri tõmmata. Kuid see areng, mille tegi läbi inglise ühiskond 1588 - 1640 aastate vahel, on tõesti täis radikaalseid muudatusi kõikidel eluvaladel, ja selleks, et mõista 1640-ndate aastate revolutsiooni, tuleb paratamatult vaadelda tähtsamaid neist.

1546 - 1640. aastate vahel kasvas Inglismaa söe-, inglistina-, seatina-, vase-, ja soolatoodang 6 - 8 korda. Rauamaagi tootmine 2 korda XVII saj. keskel andis Inglismaa 80 % kogu Euroopas toodetavast kivisöest. Manufaktuuri- de näol organiseeriti uued tootmisharud klaasi, seebikeetmise, paberi, salpeetri, püssirohu, maarjajää jm. tootmiseks. Kuid peatööstusalaks oli vaadeldaval ajal siiski villatööstus, mille valmistoodete eksport moodustas 90 % kogu Inglismaa väljaveost¹.

Kasvav nõudmine inglise villatööstuse toodete järgi nii sise kui välismaal surus tagaplaanile väikekäsitöölise. Tema asemele astub nüüd manufaktuur, detsentraliseeritud manufaktuur. Arvukatest manufaktuuridest hoolimata, oli XVII saj. Inglismaal suurkalevitootmises veel siiski valitsevaks normiks kodutööstus, mille puhul kapitalistist vahendaja varustab töölisi toorainega ja ostab nende käest ära valmistooted. Kodutööstuse suur õitseng XVII saj. algul külades ja vastasutatud alevites oli tingitud tsunfti- korra püsimisest vanades tööstuslinnades; selle tõttu ei saanud villatööstus viimastes täie võimsusega areneda.

¹ Eapr , lk. 27 jj.

Kõik ülalesitatatu, eriti aga tööstustöö ja tootmisorganisatsiooni uued vormid, annavad tunnistust sellest, et inglise tööstusse tungisid sisse üha rohkem kapitalistlikud tendentsid, ekspluateerimise, kasumi ja äritsemise vaim.

Suuri muudatusi tegi läbi ka inglise kaubandus. Esmaordselt maa ajaloos võttis see ulatuslikud väliskaubanduse mõõtmed. Inglismaa privilegeeritud kaubanduskompaniide tegevusela ulatus Iraenist Põhja - Ameerikani, Rootsist India ja Tšeiilonini. 1640.a. oli inglise kaubakäive kaks korda suurem sajandi alguse omast ¹. Koloniaalkaubandus andis tohutuid kasumeid. Ja aitas kaasa tähelepanuväärsete kapitalide koondumisele Londoni City'sse.

Ent kõigest sellest hoolimata jäi XVII saj. I poole Inglismaa siiski tüüpiliseks agraarmaaks. Tööstuse ja kaubanduse erikaalul maa majanduselus polnud veel otsustavat tähtsust. Inglismaa 5,5 miljonilisest elanikkonnast elas 75 % maal. Nõrgalt olid arenenud Inglismaa linnad ². Inglismaa laevastiku tonnaaž ja koloniaalvaldused olid tühi-

1

Bapr , lk. 41.

2

XVII saj. esimesel poolel võiks Inglismaal rääkida vaid ühest linnast Londonist, mis täiesti linna nime vääris. Tavaline inglise linn tollal oli poolagraarne. Ainult neljas linnas oli üle 10 000 elaniku, kahes (Londonis ja Bristolis) üle 20 000. XVII saj. lõpul oli Londonis umbes 500 000 elanikku (vrdl. Bapr ,lk. 42.).

sed, võrreldes Madalmaade, Hispaania ja Portugali omadega¹.

Inglismaa talupoegkond kujutas enesest juriidiliselt võrdlemisi ühesugust massi, kes sõltus oma senjöörist - manori lordist. Kuid majanduslikus mõttes oli seesama ühtne mass juba tugevasti diferentseerunud. Kodutööstus, suurte lambakasvatusemajandite levik, tootmine turu jaoks - kõik see ei mahtunud enam feodaalkorra raamidesse. Kesktalupoegadest põhikihi ja temast eristuva jõuka ladviku kõrval - mõlemaid nimetati yeomen'ideks - esineb Inglismaal väiketalunikke kui ka hoopis maata talupoegi.

Selles seisnebki Inglismaa sotsiaal-majandusliku arengu iseäranis vaadeldaval ajajärgul, et kapitalistlike tendentside kandjaks maal pole niipalju linn kui just küla. Seetõttu on ka Inglise revolutsiooni põhiliseks liikumapanevaks jõuks yeomenid, keda on inglise XVI - XVII saj. kirjanduses sageli kujutatud. Smithil on yeomen vaba inimene, kelle käsutuses on eraomandina maatükk sissetulekuga kuni 40 naela aastas; yeomen võib saada rentnikuks või dzentlmeniks. Ta kasutab palgalist tööjõudu ja käib turгуdel².

¹ 1588.a. oli Hispaania sõjalaevastiku tonnaaž üle 100 000, Inglismaa oma vaid 10 000. Koloniaalvaldustest kuulusid Inglismaale fakteoriad Suratis, Machasis ja Kalkutta lähedal. ja Uus - Inglismaa Põhja - Ameerikas.

² Архангельский , lk. 71.

Ent samal ajal hakkab juba kujunema ka maakehvistu ja linnaproletariaat. Selle tekkimise peapõhjusteks olid peale eelpoolkäsitletute veel tarastamine, hindade revolutsioon jt. - ühe sõnaga kapitali esialgne akumulatsioon.

Revolutsioonieelsel perioodil langes inglise rahva elatustase pidevalt enam kui saja aasta jooksul. Selle peapõhjuseks on hindade revolutsioon XVI saj. II p. ja XVII sajandil. Samuti põhjustab seda Inglise elanikkonna pidev kasv. Toome järgmised andmed ¹.

aastad	elanike arv Inglismaal
1200 - 1500	2 miljonit
1534	3 "
1665	4 "
1634	4,5 "
1661	5 "

Seega kasvas Inglismaa elanike arv umbes $1\frac{1}{2}$ sajandi vältel (1500 - 1661) 2,5 korda. Kasvas ka linnaelanike %. Kui näiteks Londoni elanikkond 1200 - 1500.a. moodustas 2 % maa elanikkonnast, siis 1661.a. moodustas see juba 9,2 % ². Kuid leiba pidid ostma ka osa maaelanikke, kellel olid lii-

¹ Архангельский , Аграрное законодательство, lk. 25.

² Архангельский , Аграрное законодательство, lk. 35.

ga väikesed maatükid ja kes elatusid palgatööst ¹.

Kõige selle tulemusena tõusevad toiduainete ja teiste laiatarbekaupade hinnad Roggers toob järgmised andmed nisu-hindade tõusu kohta. Selle järgi *kvarta* ² nisu maksis

1581 - 1590 . a.	20 šillingit	6 penssi
1611 - 1620 . a.	34 "	9 $\frac{1}{2}$ "
1651 - 1660 . a.	44 "	6 "

Tõusid ka teiste tarbeainete hinnad. Töötasu aga tunduvalt aeglasemalt. Töötasu aeglasema tõusu peapõhjuseks on asjaolu, et seda pidurdati seadusega ja kohtuvõimude praktikaga. Tavaliselt määrati töötasu igal aastal kindlaks rahukohtunike poolt. See asjaolu on seotud kapitali esialgse akumulatsiooni protsessiga.

Revolutsioonieelsel perioodil halvenes inglise rahva majanduslik olukord pidevalt. Mitte asjata ei kirjutanud K. Marx väiketootjate eksproprieerimise kohta nn. kapitali esialgse akumulatsiooni protsessis, et " see nende eksproprieerimise ajalugu on kirjutatud inimese ajaraamatusse tule ja verega " ³.

Kapitalistlike suhete areng maa majanduselus kajastus inglise ühiskonna kõikides eluvaldustes, kõige teravamalt aga usulistest küsimustes. Henry VIII ajal alanud inglise

¹ Архангельский , Экономика Англии , lk. 31.

² *kvarta* XVII saj. ümmarguselt 281 liitrit.

³ K. Marx "Kapital" I lk. 622.

reformatsioon taotles eelkõige kirikumaade sekulariseerimist ja tühja riigikassa täitmist. Kloostrite maavaldused ja varandused läksid kuninga kätte ja selles osas Henry VIII lootused täitusid. Riigikassa suhtes aga arvestas kuningas valesti: see oli mõne aasta pärast sama tühi kui ennegi. Algasid kloostrimaade müümised ja kinkimised, millest said kõige rohkem kasu kesk- ja suurmaapidajaist maaadlikud - dzentlmenid. Need moodustasidki enesest maa - aadli - gentry - Tudorite dünastia toe. 1600.a. olid gentry tulud kolm korda suuremad kui puride, piiskoppide ja jõukate yeomenide omad kokku ¹. Teades, millisest allikast pärinevad nende maad pole midagi imestada, kui just see kiht on kõige vihasem katolitsismi vaenlane.

Kuninganna Elisabethi ajal pääses reformatsioon lõplikult võidule. Inglismaal taastati kuninganna Mary (1553 - 1558) ajal hävitatud anglikaani kirik. Gentry ja kodanlikustunud uusaadel võisid kergemalt hingata, polnud enam vaja karta katolitsismi taastamist - ja mis veelgi tähtsam - reformatsiooniga saadud kirikumaade äravõtmist

Kodanlusele ja uusaadlile ei meeldinud riigikiriku aristokraatne iseloom. Nii muutus juba XVI saj. 60 - 70-ndatel aastatel üsna tugevaks puritaanlus - vool - mis seadis oma eesmärgiks kiriku restaureerimise selle originaalses puhtuses nii usudogmade, jumalateenistuse kui ka kiriku valitsemise osas. Mõõdukad puritaanid soovisid lihtsa-

¹ Сапрыкин ,lk. 255.

maid ja demokraatlikemaid kirikuvalitsemise vorme, katsusid anglikaani kirikut ümber kujundada Šotimaa või Genfi eeskujul, ja olid nii presbüterliku partei eelkäijaks. Radikaalsed puritaanid aga eemaldasid riigikirikust täiesti. Need asutasid oma kongregatsioonid ja valisid oma jutlustajad ise. Nende vaadete järgi pidi iga kogudus olema sõltumatu, millest tulebki selle voolu pooldajate nimetus - independendid.

Oma klassikoostiselt kuulusid põhiliselt independentide hulka keskmine maa-aadel (gentry) ja keskmine tööstus ning kaubanduskodanlus. Kuid nendega tulid algul kaasa ka yeomen'id ja tekkiv linna väikekodanlus. XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi esimesel poolel tähendas independent lihtsalt usulist sektanti. 1641.a. aga kujuneb parlamendis välja independentide partei ja sõna "independent" hakkab märkima radikaalset kodanlast. Sellest peale aga, kui puhkeb võitlus presbüterite ja independentide, parlamendi ja sõjaväe vahel, mille lõpptulemusena independendid pääsevad võimule, muutub sõna "independent" tähendus uuesti. Nimelt lõheneb independentide partei nüüd independentideks ja levelleriteks. Viimased kujutavad enesest independentide partei kõige radikaalsemat ja demokraatlikumat tiiba, nõudes revolutsiooni edasist süvendamist. Sõna "independent" aga tähistab vaid independentide partei ladvikusse kuuluvat isikut, keda sõjaväes nimetati grandiks. Käesolevas töös on kasutatud sõna "independent" selles tähenduses, mis nimetatud sõnal revolutsiooni igal vastaval etapil oli.

Vaadeldaval ajajärgul s.t. XVI saj. lõpul ja XVII saj. algul, olid independendid vaid puritaanide üheks sektiks.

Missugust hädaohtu kuningavõimule kujutasid enesest puritaanide vaated riigikirikule, Tudorite dünastia toele, seda mõistis väga hästi juba Elisabeth. Julmalt jälitas ta nii katoliiklastest tõrkujaid presbüterlasi kui ka independente. Ent see ei aidanud. Puritaanlik vool muutus üha tugevamaks anglikaani kirikus, üha agressiivsemalt protestantlikuks muutus ka parlament. Nii küpses puritaanluse maski all Inglise revolutsioon, mis uue usu nimel alustas võitlust uue ühiskonna eest.

Keset seda usulist kriisi suri kuninga Elisabeth. Inglismaa troonile astus Mary Stuarti poeg James (1603 - 1625), kes tundis halvasti Inglismaad. Lisaks sellele oli ta omandanud Šoti kuningakojas liialdatud kujutlused kuningavõimu loomuse ja õiguste kohta. Kui talle anti nõu puritaanidele järeleandmisi teha, keeldus James sellest otsustavalt, öeldes: "Kui pole piiskoppe, siis pole ka kuningat." ¹ Mainitud lauset võidi aga tõlgitseda ka ümberpöörduvalt, ning formuleering: "kui pole kuningat, siis pole ka piiskoppe", oli vägagi hädaohtlik järeldus kuninga sõnadest.

Stuartite absolutism arvestas vähe Inglise kodanluse ja uus - aadli huve nii sise - kui välispoliitikas, andis nii toitu poliitilisele opositsioonile kuningavõimu vastu. Kuningavõimu lähenemiskatsed katoliiklikule Hispaaniale,

1

Английская буржуазная революция , I, lk. 82.

Walesi printsi abiellumine katoliikliku printsessiga, kulukas ja tore õukonnaelu, omavolilised kõrged maksud, andetute favoriitide soosimine jne. - see süvendas lõhet James I ja kodanluse ning uusaadli vahel. "Kui mõni kuningas oleks tahtnud teadlikult endast eemaldada kõiki ühiskonnakihte ja solvata kõigi oma alamate tundeid, siis oleks ta pidanud tegutsema just nii, nagu tegi seda James I".

Tema poeg Charles I (1625 - 1649) oli järjekindlusetu valitseja, kellel puudus usk endasse ja kes seetõttu sattus väga kergesti teiste mõju alla. Vankumatud järjekindel oli ta ainult oma isa teokraatlikes ja absolutistlikes tõekspidamistes. Veel tapalavalgi deklareeris ta, et rahval ei ole mingeid õigusi valitsemisest osavõtmiseks ¹.

Kuninga nurjunud sõjalised võitlused Hispaania ja Prantsusmaaga, ebaseaduslikult pealepandud maksud, enese ümbritsemine favoriitidega ja tiitlid parlamendiga diskrediteerisid Stuartite absolutismi täielikult. Väikeseks näiteks laiade rahvamasside suhtumisest kuningavõimu on kuninga favoriidi Buchinghami hertsogi mõrvamise lugu. 1628.a. John Felton Buchinghami, muutudes üleöö rahvuskangelaseks. Teda ülistati luuletustes, suured rahvahulgad saatsid teda Towerini, väljendades vaimustatult kiitust. Hertsogi matused tuli aga pidada üsna tagasihoidlikult, vaenulike demonstratsioonide kartusel.

Pärast Buchinghami surma võttis Charles I valitsus-

¹ Historical Collections, VII lk. 1929 - 30.

ohjad enda kätte. Tõrksat parlamenti ei kutsunud ta enam 1629.a. peale kokku, katsudes valitseda ilma selleta. Kuninga lähemateks nõuandjateks olid andekas Thomas Wentworth (krahv Strafford), kes oli olnud 1630-ndatel aastatel parlamentliku opositsiooni üks silmapaistvamaid juhte ja peapiiskop Land.

Jatkates üheltpoolt selle poliitilise opositsiooni süvendamist oma välis- ja sisepoliitikaga, mis oli saanud alguse James I ajal, teiselt poolt aga ka sedasama selle usulise kriisi alal puriteanid tagakiusamise näol, mida oli alustanud juba kuninganna Elisabeth - valmis pikkamööda pind Inglise revolutsiooniks. Firth on iseloomustanud Charles I poliitikat kui intriigide seeriat, mis nurjusid ja kui kaubatehingute rida, milledes ta küsis palju, pakkus vähe ega saanud lõpptulemusena midagi ¹.

Charles I taotlused kehtestada Šotimaal absolutismi, vallandasid seal 1638.a. ülestõusu. Šotimaa ühines sõjaliseks lepinguks - covenantiks - Inglise kuningavõimu vastu. "Senini, kui see covenant on jõus, pole mul Šotimaa üle rohkem võimu kui Veneetsia doodžil, mida ma ei või kannatada - ennem juba suren!" ² Niisugune oli Charles I seisukoht selles küsimuses. Sõjaline kokkupõrge Šotimaaga muutus vältimatuks.

¹ Firth, lk. 24.

² Firth, lk. 41.

Arvuliselt olid kuninga väed šotlaste omadest suuremad, kuid selle tasakaalustasid šoti parem relvastus ja kogenud sõjamehed, kelle seas oli arvukalt 30 - aastase sõja vabatahtlikke. Lõplikult aga kallutasid vaekausi Charles I kahjuks tema omad, inglise väed, kellel polnud mingit huvi võidelda absolutismi eest. Niisiis tabaski kuninga vägesid üks lüüasaamine teise järele. 1639.a. tungisid šotlased juba Põhja - Inglismaani. Aja võitmiseks astus Charles I šotlastega läbirääkimistesse ja 24. juunil 1639.a. sõlmiti Berwick 'is vaherahu. Kuningas ei pidanud oma mängu kaotatuks ja seda õigusega.

Tema favoriit ja ainukene andekas nõuandja krahv Stafford, oli suutnud Iirimaa ellu viia Charles I taotlused: kehtestada Iirimaa absolutistliku korra. Julmade survevahendite ning tööstuse ja kaubanduse ergutamise teel oskas ta lahendada finantsküsimused ja luua võitlusvõimelise sõjaväe, mis koosnes katoliiklastest. Kui see sõjavägi tuua Inglismaale, siis võiks Straffordi väljenduse järgi "šotlasi pisut õpetada"¹. Ent selleks oli vaja ühte asja, mille nappus on iseloomustav kõikidele Stuartite dünastiast kuningatele, nimelt raha. Pöördumised laenu asjus Prantsumaa, Hispaania ja paavsti poole ei annud mingeid tulemusi. Sama kurva resultaadiga lõppes ka rahahankimise katse Londoni City'lt. Ja mis puutub maksude laekumisse, siis oli tõrku-

1

mine selles osas muutunud täiesti üldiseks kogu maal. Ain-
saks võimaluseks jäi: nõuda raha parlamendilt. Straffor-
di nõuandel haaraski kuningas selle abinõu järele. 13. ap-
rillil 1640.a., pärast üheteistkümneaastast vaheaega, as-
tus parlament kokku. Kui kuningal oli eriti kiire sub-
siidiumide osas sõja jätkamiseks, siis parlamendil oli
just sellega aega küllalt. Opositsiooni juhid (Pym, Hamp-
den jt.) lugesid kõigepealt üles kõik kuritarvitused ja
seadusevastased teod, mida kuningavõim oli teostanud parla-
mendita valitsemise üheteistkümne aasta jooksul. Selles,
nn. "lühikeses parlamendis" ¹ valitsenud meeleolusid ise-
loomustab kõige paremini ühe alamkoja liikme vastus ku-
ningale, kes hirmutas parlamenti "šoti hädaohuga". "Šoti
invasiooni hädaoht pole nii ähvardav, kui omavolitseva
valitsuse hädaoht maal. Hädaoht, mis meie ette maaliti alam-
kojas, on kaugel ... Hädaoht, millest mina kõnelen, on
siinsamas kodus." ²

Parlament oli siiski nõus kuningale subsiidiumi and-
ma, kuid tingimusel, et valitsus enne seda teostaks refor-
me ja taastaks parlamendi õigused ning privileegid, mida
ta ise on rikkunud. Kuningavõim lubas parlamendi nõudmised
täita, kuid alles pärast subsiidiumide kättesaamist. Ent
parlament tundis liiga hästi kuningat ja tema lubadusi. Ta
oli kaubelnud kuningaga - joon, mis oli Charles I-le üld-

¹ Sai oma nime sellest, et ta oli koos ainult 23 päe-
va, 13. aprillist 5. maini 1640.a.

² Bapr , lk. 109.

17.

se iseloomulik - juba õiguste petitsiooni (Petition of Right) kehtestamisel 1628.a., maksnud sel puhul 350 000 naelsterlingit ¹, ja näinud, kuidas petitsioon tegelikus elus muudeti paberilipakaks. Uuesti ta end petta lasta ei tahtnud. Kangekaelselt parlamendilt pennigi saamata, saatis Charles I selle 5. mail laiali. Kuningas jätkas tühja kassa ja tõrksa sõjaväega sõda šotlastega. Kuninga väed said pidevalt lüüa. Suurepärased šoti mägilastest sõjaväeosad okupeerisid Northumberlandi ja D hami krahvkonnad Põhja - Inglismaal. Tuli uuesti vahele paluda, jätta okupeeritud alad šotlaste valdusesse ja maksta neile 850 naela päevas sõjaliste kulude katteks kuni lõpliku rahu saavutamiseni.

Inglismaal enesel pühitsevad kõik absolutismile vaenulikud elemendid - ja neid polnud sugugi vähe - šotlaste võitu kui rahvuslikku triumfi, nähes selles õigusega Stuartite absolutismi kokkuvarisemise algust. Inglismaa talurahva seas puhkesid rahutused, Londonis korraldasid käsitöölised demonstratsioone, kuningavägede lüüasaamisi pühitsevad puritaanid oma eneste võitadena ...

Olukord muutus täiesti selgeks: šotlased tuleb "rahus-tada" iga hinna eest, kuid selleks oli vaja raha, mida kuningavõimul veel ikka polnud. Paratamatult tuli kuningal pöörduda uuesti parlamendi, isiklikult talle nii vastiku asutuse poole, kes astuski kokku 3. novembril 1640.a. Vas-

¹ Мортон , lk. 189.

andina eelmisele, "lühikesele parlamendile", kes oli koos vaid 23 päeva, oli see parlament koos 13 aastat (1640 - - 1653) ja läks ajalukku " pika parlamendi" nime all.

Parlamendis puhkenud võitlus John Pym'i ja krahv Straffordi vahel tähtsa küsimuse pärast : kumb suudab teise varem Towerisse saata, lõppes viimase kaotusega. "1640.a. novembril, millal Strafford võeti kohtulikule vastutusele, võib lugeda Inglise revolutsiooni alguseks." ¹

¹ Мортон , lk. 190.

P i k k P a r l a m e n t .

V a s t u o l u d e t e r a v n e m i n e
k u n i n g a j a p a r l a m e n d i l e e r i
v a h e l 1640 - 1642 .

3. nov. 1640.a. kokkuastunud parlamendis, mis läks ajalukku Pika Parlamendi nime all, moodustasid enamuse kodanluse esindajad. See enamus polnud küll eriti suur. 511 - st saadikust olid parlamendi s.t. kodanluse poolt 290 inimest (57 %), kuninga poolt 221 (43 %) ¹. Mainitud arvuline vahekord polnud püsiv. Teatud perioodidel, näit. (1640 - 1641) liitus kodanlusega ka osa kuninga-meelselt häälestatud isikuid, keda tõukasid vastasleeri valitsuse saamatus, õukonna intriigid ja kuninga kõhklemine. Nad kritiseerisid Stuartite absolutismi vägagi teravalt, kuid see kriitika ei taotlenud kuningavõimu hävitamist, vaid hoopis vastupidi - selle kindlustamist. Revolutsiooni süvenedes läksid nad tagasi kuninga poolele.

Muide oli ka kõigile täiesti selge, et kuningavõim

1

ABP , I lk. 145.

20

peab tegema järeleandmisi. Riigikassa oli tühi, šotlased olid tunginud juba Põhja - Inglismaale. Seega asus kuningavõim nüüd palju raskemas olukorras kui kevadel.

Alamkojas oli enamus puritaanidel - suurbodanluse, maa-omanike, uus-aadlike ja kaupmeeste esindajatel; ühe sõnaga - kodanluse huvide kaitsjail. Ent alamkoda oli selleks ajaks juba otsustav jõud. Kui veel Elizabeth'igi valitsusajal oli alamkoda kuulekalt sammunud lordide koja järel ja aidanud kuningavõimu, siis nüüd oli lordidekoda muutunud tähtsusetult teisejärguliseks, mis balansseeris kuninga ja alamkoja vahel. Kuningavõimu endasse suhtus alamkoda jahedalt, nähes selles õigusega takistust kodanluse teel võimu juurde.

Parlamendi kodanlik enamus seadis enesele kolm põhilise tähtsusega ülesannet:

1) karistada kuninga nõuandjaid, kes olid teostanud maal vägivalda ja omavoli parlamendita valitsemise 11 aasta jooksul;

2) teha niisuguse poliitika kordumine tulevikus võimatuks;

3) lähendada anglikaani kirikut puritaanlikule idealile.

Vaatleme lähemalt, mis peitus õieti nende parlamendi ülesannete taga? Milles seisneb see kuningavõimu omavoli ja vägivald?

Lähemal vaatlusel näeme, et see kujutas endast kuninga kõige jämedamat sissetungimist eraomandusse ja ko-

2

danluse huvide teravat riivamist. Näiteks maade üldrevisjon 1634.a., mille järgi kunagi kuningale kuulunud, kuid nüüd juba ammu eraomanduseks muutunud maa-alad maksustati krooni kasuks. Samuti vanade feodaalsete maksude taaskehtestamine, püüded muuta anglikaani kirikut ainuvõimsaks feodaalse reaktsiooni toeks, monopolidest kindipidamise süsteem tööstuses ja kaubanduses, kuigi kodanlus soovis kõigest hingest tegutsemisvabadust nendel aladel jne.

Välispoliitikas tähistab Stuartite absolutism lähenemist Hispaaniale, sellele feodaalse reaktsiooni kantsile, milles inglise kodanlus nägi õigusega oma surma vaenlast. Vähe rõõmustavat pakkus inglise kodanlusele ka liit Prantsusmaaga, kes hakkas sellal küllaltki suurt osa etendama kaubanduses, meresõidus jne.

Parlamendi soov "vägivalda" ja "omavoli" lõpetada, tähendas sisuliselt seda, et kodanlus saaks vabad käed, et kuningavõim ei segaks end kapitalistliku korra arengusse ja kindlustamisse. Selles mõttes on iseloomulik ka see fakt, et sooviti ainult kuninga nõuandjate karistamist. Kuninga enda isiku vastu polnud kodanlusel midagi. Istugu troonil ja valitsegu, ainult pidagu meeles, et ta on sinna pandud kodanluse poolt.

Ja algul läsksi kõik libedasti. Tuginedes ühelt poolt šotlastele, teiselt poolt Londoni rahvamassidele, hakkas parlamendis istuv kodanlus oma nõudmisi ellu viima. Strafford ja Land arreteeriti. Parlament viis edukalt

läbi protsessi Straffordi vastu, kes hukati 1641.a. 12. mail. Parlament likvideeris Stuartite absolutismi keskorganid "Tähekoja", "Palvekirjade koja", "Kõrge komisjoni", Põhja Nõukogu ja Wales'i Nõukogu, kaotas pealepandud maksud, reformis kuninga salenõukogu jne. Samuti võeti vastu nn. trienuiaalbill, mille põhjal parlament pidi iga kolme aasta järel kokku tulema, ka siis, kui kuningas teda kokku ei kutsu. Ühtlasi võttis parlament kasutusele terve rea abinõusid, et kuningas ei saaks parlamenti laiali saata.

Nii oli kodanlus juba 1641.a. augustiks suutnud rahuldada suurema osa oma nõudmistest - ja parlamendis algas lähenemine. Mõõdukad puritaanid hakkasid üksteise järele üle minema kuninga poolele. Ent puritaanid ise lõhenesid omakorda kaheks. Just sellal hakkavad selgemaid piirjooni võtma tulevased parteid parlamendis: presbüterid ja independendid.

Kuid kuninga käitumine näitas, et on veel vara röömustada. Tema suhtlemine katoliiklastega, igasuguste avanturistlike vandenõude soosimine ja eriti sõit Šotimaale 1641.a. augustis eesmärgiga, kasutada šoti sõjaväge parlamendi vastu - see kõik näitas, et võitlus parlamendi ja kuninga vahel on jõudnud staadiumi, kus parlamendil tuleb võita või hukkuda.

Vastuolusid teravdas veelgi Iiri ülestõusu puhkemine 1641.a. oktoobris, mida parlamendis peeti kuninga halbade nõunike tööks. Et see ülestõus veriselt maha tuleb suruda, selles olid kõik ühel nõul. Ent kellele

usaldada sõjaväe juhtimine? Parlament kartis, et kuningas pöörab sõjaväe parlamendi vastu. Rojalistid aga ei tahtnud kuulda, et sõjavägi usaldaks parlamendi s.t. alamkoja puritaanlike liidrite hoole alla. Nendel kriitilistel momentidel valmis üks tähtsamaid Inglise konstitutsiooniajaloo dokumente - Suur Remonstrants.

See pikk dokument koosnes 206 artiklist, milles loeti üles kõik kuningavõimu kuritarvitused Charles I troonileastumisest peale. Remonstrantsi põhinõudmisteks aga olid:

1) ministrid peavad vastutama parlamendi, mitte kuninga ees

2) piiskoppide võimu tuleb piirata.

Oma iseloomult oli Suur Remonstrants puhtparteiline dokument, kuna puritaanid siin selgeks tegid, et sõjaväe juhtimist ei või kuningale usaldada ¹.

Remonstrantsi ümber puhkes äge võitlus 22. - 23. novembril, kui remonstrants hääletusele pandi, venis parlamendi istung kuni hommikuni välja. Asi pidi minema peaaegu relvastatud kokkupõrkeni. Suure vaevaga õnnestus Hampdenil tuttavaid pooli tagasi hoida. Kui võrdsed olid sel momendil puritaanide ja rojalistide parteid, kui sügavalt oli parlament juba lõhenenud, seda näitab hääletuse tulemus: Suur Remonstrants võeti vastu vaid 11 häälelise enamusega. Kuivõrd suurt tähtsust selle

¹ Historical Collections IV , lk. 438 jj.

vastuvõtmisele omistasid puritaanid, selle parimaks illustratsiooniks on tulevase independentide juhi Oliver Cromwelli sõnad: Cromwell ütles hiljem oma sõpradele, et Suure remonstrantsi tagasilükkamise puhul oleks ta müü- nud kohe kõik oma vara ja sõitnud koos perekonnaga Ameerikasse ¹.

Charles I taipas väga hästi, et Suure remonstrantsi kinnitamine tähendab Stuartite absolutismi lõppu ja ot- sustas parlamendile anda vastulöögi. 4. jaanuaril 1642.a. ilmus ta relvastatud jõuguga alamkotta, et arreteerida parlamentliku opositsiooni juhte (Pym, Hampden, Holles, Hesilridge, Strode). Kuid neid oli hoiatatud ja nad jõud- sid kaduda.

London lõi kihama. Rahvamassid tulid tänavalle. Oli selge, et konflikt kuninga ja parlamendi vahel võib la- heneda ainult sõjaga. 10. jaanuaril lahkus kuningas Lon- donist ja sõitis põhja sõjaväge koguma. Maa lõhenes par- lamendi pooldajateks ja rojalistideks, "ümmarpeadeks" ja "kavalerideks".

Kevad möödus jõudude kogumisega ja nn. paberisõ- jaga. Nimelt ei näinud kodanlus mingit mõtet sõjas, kui ta nõudmised olid juba täidetud. Veel enamgi! Ta ise kartis laiu rahvamasse, keda sõda võis kergelt liikuma panna. Ja seepärast astuski parlament kuninga- ga läbirääkimistesse, saatis kuninga laagrisse deklarat-

1

Oliver Cromwell, Letters I, lk. 95.

23

sioone, petitsioone, manifeste jne., mille kõigi sisuks oli: tulgu kuningas Londonisse tagasi ja valitsegu konstitutsioonilise monarhina.

"Pamfletisõja" tähtsaimaks dokumendiks on " 2. juuni protestatsioon" e. "Üheksateist ettepanekut", mis sisuliselt oli parlamendi ultimaatum kuningale. Selle järgi võis kuningas küll trooni tagasi saada, kuid valitsemise kogu võimu täius pidi minema parlamendi kätte. Kuningas, kes ei tahtnud olla dekoratsiooniks kodanluse ja uusaadli valitsemisele, keeldus otsustavalt.

4. juulil moodustas parlament kaitsekomitee eesotsas Pym'iga. Kahe päeva pärast anti välja määrus 10 000 - mehelise armee moodustamiseks. 12. juulil nimetati lord Essex parlamendivägede ülemjuhatajaks ja mõlema koja liikmed vandusid elada ja surra koos oma kindraliga "õige usu, seaduste, vabaduste ja rahu säilitamise eest kuningriigis"¹.

22. augustil heiskas kuningas Nottinghamses oma lipu ja kuulutas parlamendile sõja. Kodusõda oli alanud.

Independentide vaated langesid käsitledaval perioodil peaaegu täielikult ühte presbüterite omadega. Selles pole ka midagi imestamisväärset, sest vaenlane - kuningavõim oli mõlematel ühine. Ainult kuningavõimu piiramine, mitte hävitamine; hirm rahvarevolutsiooni ees; võitlus kodanliku eraomandi eest - see iseloomustab mõlemaid

¹ Historical Collections IV , lk. 722 jj.

kujunevaid parteisid. Üksnes episkopaadi suhtes olid independendid radikaalsemad. 1641.a. mai lõpul esitatud billis ¹, mille autoriteks olid independendid Hesilridge, Vane ja Cromwell ², nõuti episkopaadi kaotamist. Parlamendi presbüterlik enamus lükkas billi tagasi ja ka independendid ei võidelnud kuigi energiliselt selle läbiviimise eest.

Puhkenud kodusõda tegi lõpu rojalistide parteile parlamendis. Kuninga pooldajad sõitsid Londonist ära kuninga laagrisse. Järelejäänud parlamentlik opositsioon lõhenes kodusõja käigus üsna kiiresti kaheks teravalt piiritletud parteiks: mõõdukamateks presbüteriteks ja radikaalsemateks independentideks.

Presbüterid esindasid jõukat suurkodanlust. Nad kaitsesid Londoni rikka kaupmeeskonna suurte tsunftimeistrite, pankurite - liiakasuvõtjate ja selle osa maa aristokraatia huve, kes revolutsioonis olid nii või teisiti seotud kapitaliga.

Independendid esindasid radikaalsema kodanluse ja uusaadli huve. Algul toetasid neid ka rahvamassid - talupojad, käsitöölised ja linna "pööbel", kes lootsid, et independendid teostavad sotsiaalseid ja poliitilisi demokraatlikke reforme.

¹ Historical Collections IV, lk. 278 jj.

² Oliver Cromwell pärines Gentryst, parlamenti valiti Cambridge'i saadikuna.

E s i m e n e k o d u s õ d a
 C r o m w e l l i j a i n d e p e n d e n t i d e
 o s a s e l l e s
 1642 - 1646.

Inglismaa lõhenes kaheks: kuningate ja parlamenti pooldavateks osadeks. Charles I toetasid majanduslikult mahajäänud Põhja- ja Lääne-Inglismaa, feodaalne aristokraatia, katoliiklased ja anglikaani kiriku vaimulikud.

Parlamendi poolt olid Lõuna - ja Ida - Inglismaa, kui tööstuslikult ja kaubanduslikult enamarenenud alad. Võitluseks kuninga vastu ühinesid kodanlus, uusaadel, töötavad kihid, talupoegade massid, presbüterid, independentid jt. äärmuslikud usulahud. Parlamendi ülekaal oli ilmne ja võitluse lõpptulemuse ning kestvuse kohta ei paistnud kahtlust olevat. "Meie kõik mõtlesime, et üks lahing peaks asja otsustama", kirjutab Baxter parlamendis valitsenud meelega kohta.¹ Ja siiski pidid parlamendi väed pärast esimest lahingut Edgehilli juures

¹ Parlamendi käsutuses olid suuremad materiaalsed ressursid, tema sõjaväed olid kuninga omast arvuliselt üle, nende relvastus oli parem. Kuninga vägedes võitlesid näit. talupojad sirpide, vikatite, harkidega.

23. oktoobril 1642.a. tagasi tõmbuma.

Kapten Cromwellile, kes sõjatektika ja sõjapidamise printsiipide kohta oli ammutanud 1630 - ndatel aastatel teadmisi tollal ülipopulaarseist raamatuist "The Swedish Intelligence" ja "The Swedish Solnier"¹, oli see esimeseks lahinguks elus. Esimest korda oli tal võimalik tundma õpida kuninga sõjaväe tugevaid ja nõrku külgi, võrrelda neid parlamendi omaga ja teha sellest oma järeldused.

Ratsavägi ja distsipliin - need on parlamendi sõjaväe nõrgad küljed, kuna kuninga sõjavägedele annab ülekaalu feodaalne ratsavägi. Cromwell kirjutab Hampdenile: "Meie sõjavägi koosneb enamikus vanadest viletsatest tööpoistest, kõrtsiteenritest ja teistest sedalaadi meestest ; kas te arvate, et niisuguse vaimuga mehed suudavad millalgi vastu panna dzentlmenidele (s.t. kuninga vägedele M.M.), kellel on autunnet, julgust ja kindlust. Meil peavad olema usuga mehed, mis tähendab tõenäoliselt nii kaugele minemist, kui dzentlmen suudab minna - või te saate lüüa veelgi" ².

Hampden avaldas kahtlust, et niisuguseid "usuga mehi" parlament vaevalt kusagilt leiab. Ja see kahtlus oli enam kui põhjendatud. Üks kaasaegne ohvitser annab parlamendi sõjaväe kohta veelgi rabavama hinnangu kui Cromwell. Ta

1

Firth , lk. 30.

2

Oliver Cromwell Letters III , lk. 249 - 250.

29

kirjutab: "Niisuguste meestega on võimatu sõdida. Siin maailmas oleks nende õige koht völlas ja teises maailmas põrgu " ¹.

Pärast Edgehilli lahingut anti Cromwellile nn. Ida-koondise ² kaitse. Siin hakkas ta ellu viima oma suurt plaani: organiseerima ratsaväge (ja hiljem ka jalaväge) "usuga meestest". 80-mehelise ratsaväe üksuse ümber hakkas kujunema kolonel Cromwelli rügement. Mehi sinna valiti väga hoolikalt. Nad pidid olema vooruslikud, ausad, jumalakartlikud ja sügavalt usklikud. Ka ohvitserid valiti samadel põhimõtetel. "Kui te valite jumalikult, nii et ausad mehed saavad ratsaväes ülemateks, siis ausad mehed ka järgnevad neile," kirjutab Cromwell Suffolki värbamiskomiteele ³.

Yeomenid, freeholderid ja jõukad käsitöölised moodustasid enesest selle "usuga meeste hulga, millest Cromwell hakkas välja voolima oma kuulsaid "raudkõlgseid" ⁴ väeüksusi. Juhituna samasuguste aadlike - independentide poolt, nagu Cromwell ise muutusid nendest lahusulistest loodud väeosad parlamendi sõjaväe kõige paremateks üksusteks.

¹ Firth, lk. 89.

² Nn. Ida-koondis (Eastern association) loodi 10. dets. 1642.a. Sellesse kuulus viis krahvkonda: Norfolk, Suffolk, Essex, Cambridge ja Hartfordshire. Ida-koondise peakorteriks oli Cambridge.

³ Oliver Cromwell Letters I lk. 134 jj.

⁴ Nimetuse "raudkõlgsed" (Irensides) andis Kupert Cromwelli sõduritele pärast Morsten Moor'i lahingut.

30

Cromwelli väeosad olid paremini relvastatud kui teised rügemendid: peale mõõga oli igal ratsanikul 2 püstolit mitte karabiin või muu tulirelv nagu see tavaline oli. Peas kandsid nad kiivrit, seljal ning rinnal rauast katet. Niisugune kerge relvastus andis Cromwelli ratsaväele suurema liikumisvabaduse ja kiiruse, võrreldes raskete kurasiiiridega.

Kuid kõige rabavamaks asjaoluks kaasaeglastele oli Cromwelli vägedes valitsev distsipliin. Röövimised olid keelatud, ja kuna Cromwelli sõduritele hästi maksti, siis keelust üleastujaid peaaegu polnudki. Sama asjaolu tõttu polnud karta ka rahutusi ja kogu kodusõjale veelgi iseloomulikumat nähtust - deserteerumist. Vandumise puhul tuli maksta 12 penni, joobnud pandi jalgpakkudesse jne. Laagris arutasid raudkülgsed poliitilisi küsimusi, tsiteerisid piiblit kui vankumatu tõe allikat, palvetasid kaua, enne lahingut ja võitlusse minnes laulsid psalme. Selle kõige tõttu erinesid Cromwelli rügemendid tavaliste XVII saj. sõjaväeksustega.

Kui siia juurde arvata veel püsiv väljaõpe, kui meenutada, et Cromwelli ratsavägi oskas rünnata käsu peale, seisma jääda käsu peale, manööverdada lahinguväljadel ja pidada võitlust nii tervikuna kui ka üksustena - siis pole midagi imestada, kui need rügemendid üsna peagi näitasid oma üleolekut nii kuninga kui ka teistest parlamendi vägedest.

Nagu ülalesitatust näeme, torkab Cromwelli väeksus-

te organisatsioonis silma kolm asjaolu:

- 1) Cromwelli väeüksuste sotsiaalne koostis
- 2) erakordne entusiasm, mis vaimustas tema sõdureid väljendudes eelkõige ülemäärases religioossuses selle sõna radikaalselt puritaanlikus mõttes
- 3) Cromwelli väeüksustes valitsev tugev distsipliin ja tulevaste "raudkõlgsete" kõrged lahingulised võimed.

Talupoegkonna kaasatõmbamine muutis Cromwelli väeüksused oma koosseisult demokraatlikuks, mis peegeldus nii rea- kui ka juhtivas koosseisus. Nii alustasid Cromwelli väeosades oma karjääri tulevased suured sõja- ja poliitikatelased, nagu voorimees Thomas Pride, Kippar Rainsborough, katelsepp John Fox jt.

Muide olgu märgitud, et hiljem krahv Manchester süüdistas Cromwelli otseselt selles, et ta eelistab lihtinimesi dzentlmenidele. Selline süüdistus on loomulik, kuna krahv Manchester, kes kuulus presbüterlikku ladvikusse, kartis lihtrahva kaasatõmbamist revolutsiooni ja võitu kuninga üle. Ka Cromwell ise oleks meelsamini koostanud oma väeüksused dzentlmenidest, kuid neid polnud tal vajalikul hulgal lihtsalt kuskilt võtta. Ja tuleb hinnata Cromwelli ettenägelikkust, kes oskas leida massilise reservuaari parlamendivägede ridade täiendamiseks.

Cromwelli väeosades valitsenud vaimustuse ja entusiasmi atmosfäri kohta, milles elas kogu Cromwelli armee juba loomisest peale, on meieni jõudnud palju memuaare. Kõik need räägivad nagu ühest suust tulevaste raudkõlgsete

fanaatilisest andumusest oma uuele religioonile, mis oli nende leppimatuse peegelduseks vana feodalistliku ühiskonna korra vastu.

Nii kujunes revolutsioonilise võitluse käigus "uue mustri" sõjaväe tuumik, kes oli valmis võitlema täieliku võiduni kuninga ja kavaleride üle. Vahepeal jätkus kodusõda ja nii imelik kui see polegi, kuninga üha suureneva edu tähe all. 1643.a. suvel näis parlamendi olukord täiesti katastroofilisena. Peaaegu kogu Inglismaa peale Ida - koondise oli kuninga käes. Londoni langemine näis olevat päevade küsimus. Nii parlamendis kui ka City's nõuti rahu sõlmimist reaktsiooniliste ringkondade poolt.

Sellel kriitilisel momendil astusid parlamendi poolel välja Londoni rahvamassid. Rahva tarivägi marssis koos sõjaväega Glorecesteri alla ja vabastas selle rojalistide piiramisrõngast; Newbury juures paiskasid nad tagasi Rupprecht ratsaväe rünnakud - ja seepeale läks tarivägi laiali. Olukord oli päästetud, kuid sõda ikkagi veel võitmata. Kuid oli selge, et sõda võis võita ainult uut tüüpi regulaararmee, eelkõige ratsaväega.

Ja selge oli seegi, milline peab olema see uut tüüpi armee. Sest 1643.a. suvel jäid vaid Ida-koondise alad parlamendi põhiliseks territooriumiks. Cromwell oma 10 000 sõjaväega suutis neid kaitsta ja mitte ainult seda. 27. juulil 1643.a. saavutas ta otsustava võidu rojalistide üle Gainsboraughi lahingus.

Ent moodustada kogu armee ja käsitöölistest - see oleks tähendanud rahvamasside kaa-

33

satõmbamist poliitilisse ellu, et revolutsiooni süvendamist.

Sellel pinnal lõhenebki puritaanlik alamkoda kaheks:

1) kuningaga leppimist taotlevaks enamuseks, kes pidas kas kuninga või parlamendi täielikku võitu suureks õnnetuseks ja 2) radikaalseks vähemuseks, kes otsustas viia sõja võiduka lõpuni. Neid poliitilisi lahkkelisid varjasid seekordki, nagu see üldse on kogu Inglise revolutsioonile omane usulised lahkkelid. Esimese partei pooldajad nõudsid presbüterliku kiriku kehtestamist, teised sõltumatut individuaalset vabadust usuasjades. Sellest on tuletatud ka mõlemate parteide pooldajate nimed - presbüterid ja independendid.

1643.a. sept. sõlmis parlament šotlastega lepingu, mille põhjal presbüterlik kirik pidi saama riigikirikuks ka Inglismaal. Šotlased kohustusid selle eest sõjaliselt Inglise parlamenti abistama. Nii tahtis parlamendi presbüterlik enamus šotlaste abiga kuningat kokkuleppimisele sundida; püüdes rahvamasse iga hinna eest revolutsioonist kaugel hoida.

Presbüterliku kiriku tunnustamine riigikirikuna oleks toonud enesega kaasa kõigi teiste usuliste sektide, nende seas ka independetide asetamise väljaspoole seadust. Ent kuna niisugused sektid olid eriti levinud just yeomenide, käsitöölise ja väikekaupmeeste seas - siis oleks see tähendanud rahvamasside väljalülitamist kuninga vastasest võitlusest, selle stiimuli tapmist eos, mida Cromwell tahtis kasutada. Nii alustabki Cromwell võitlust ususal-

vuse eest, võtab oma rügementidesse igasuguseid sektante. Parlamendis on independendid vähemuses, kuid sõjaväes kasvab nende mõju üha suuremaks. Kogu sõjaväge hakkab pikkamisi innustama soov : võita sõda! See liidab kogu sõjaväe ühte, muudab ta suurepäraseks löögijõuks ja poliitiliseks relvaks. Ja veelgi rohkem - Independentide parteiks.

Niisuguse armeega tuli rojalistidel võitlusse astuda. 2. juulil 1644.a. Marston Moori juures. Kindralleitnant ja ühtlasi mõlema kuningriigi komitee liige Oliver Cromwell¹ juhatas parlamendi ratsaväge vasemal tiival. Saavutati hiilgav võit, esijoones just Cromwelli "raudkõlgsete" tõttu. Alexander , kes 1643.a. lepingu põhjal oli tulnud šoti vägedega parlamendile appi ja võidelnud oma jalaväega tsentrumis, hindas Cromwelli osa Marston Moori võidus järgnevalt: " Väejuhtimise kunstis pole Euroopa näinud midagi sellesarnast." Marston Moori juures purustati kaks kuninglikku armeed, kuid veelgi tähtsam oli see, et Marston Moor oli radikaalsete revolutsionääride independentide võiduks.

Kuid sellele järgnes varsti kaotus Lostwilhieli juures Lõuna-Inglismaal, kus lord Essex'i jalavägi pidi 2. sept. 1644.a. kuningale kapituleeruma. Seda oleks saanud ära hoida kui Ida-koondise ülemjuhataja krahv Manchester oleks õigel ajal saatnud Essex'ile abiväge. Kuid

¹ Bapr lk. 145.

Manchester kuulus presbüterliku ladviku hulka, kes soovis rahu sõlmimist kuningaga. Cromwelli etteheitele vastas ta sõnadega: "Kui me ka 39 korda lööksime kuningat, jääb ta ikkagi kuningaks ja selliseks jäävad ka tema järeltulijad, aga kui kuningas lööks meid kas või üksainus kord hävitavalt, puuakse meid kõiki üles, aga meie järeltulijad saavad orjadeks." Lord Manchesteri seisukoht oli võrdne keeldumisega sõja jätkamiseks kuninga vastu. "Mylord, kui see on tõesti nii, ütles talle Cromwell, "siis miks te üldse haarasite relvad? ... Siis on vaja rahu sõlmida ükskõik kui alandav see meile olekski!"¹

25. novembril 1644.a. esines Cromwell parlamendis kõnega, milles ta süüdistas lord Manchesterit reetmises². "Ma ütlesin," jutustas Cromwell hiljem, "et krahv Manchester on kõige suurem süüdlane kõigis nendes ebaõnnestumistes ja nendest tulenevatest halbade tagajärgedest. Ja see pole juhtunud mingisuguste juhuslikkuste või kõrvaliste asjaolude tulemusena, samuti ka mitte mingisuguse ettevaatamatuse tulemusena, vaid ... tema kõrguse printsiipiaalsest soovimatusest muutus see sõda võiduks."³ Viimasel õnnestus ennast küll puhtaks pesta, kuid presbüterlike väejuhtide saamatus ja kaotus Lostwilhieldi juures oli õnnestanud nii-võrd presbüterite autoriteeti, et nad pidid järgi andma

¹ ABP , I lk. 184.

² Oliver Cromwelli Letters I lk. 156 - 160.

³ ABP , I lk. 184 jj.

36

independentide survele, kes nõudsid otsustavat tegutsemist kuninga vastu. "Mina arvan," ütles Cromwell 9. detsembril 1644.a. peetud kõnes, "et kui sõjavägi ei korraldata ümber teistel alustel ja kui võitlust ei jätkata aktiivsemalt, siis rahvas ei talu enam sõda ja sunnib teid häbistavale rahule"¹. Nii võttiski parlament vastu "oma õigustest loobumise seaduse" (~~Self-~~ Ordinance), mille põhjal ükski parlamendi liige ei võinud sõja ajal olla üheski sõjalises ega kodanlikus ametis. Selle põhjal pidid lahkuma sõjaväest Essex, Manchester ja enamik presbüterlikke sõjaväejuhte, kuna nad olid parlamendi liikmed. Erand tehti ainult Cromwellile kuna tema rügemendid keeldusid kellegi teisele allumast. 28. jaanuaril 1645.a. võeti vastu sõjaväe reformi kava, mille olemus seisneb põhiliselt järgmises:

- 1) määrati täpselt kindlaks armee kontingent 21500 inimest (nendest $\frac{1}{3}$ ratsaväge, $\frac{2}{3}$ jalaväge)
- 2) määrati riigieelarves sõjaväe ülalpidamiseks umbes 45000 naela kuus, ehk 580000 naela aastas
- 3) loodi ühine sõjaväe juhtkond koos uue ülemjuhataja (armee kindrali nimetamisega)
- 4) võeti tarvitusele ühtne sõdurite vormiriietus
- 5) võeti tarvitusele ühtne distsiplinaarmäärustik
- 6) kuulutati välja sundvärbamise printsiip, et täie-

¹ Oliver Cromwell Letters I lk. 161; Historical Collections VI, lk. 4 jj.

37

likult komplekteerida kindlaksmääratud sõjaväe kontingenti.

Esimest korda Inglismaa ajaloo loodi ühtne regulaararmee ühtse juhtimise all seniste krahvkondade poolt ülalpeetavate väeüksuste asemele. See nn. "uue mustri" sõjavägi oli mõnes mõttes paremini tsentraliseeritud kui tolleaegse Euroopa *mandri*-riikide sõjaväed.

Iga ohvitser pidi võtma vastu presbüterliku covenandi, mis ei pahandanud üksnes Cromwelli, vaid ka teisi radikaalseid independente näit. John Liburne lahkus seetõttu armeest. Selle järeleandmise presbüteritele tegid independentid seetõttu, kuna nad mõistsid, et ilma sõjaväge reorganiseerimata pole võimalik kuningat võita. Muidu aga teostati reform täielikult nende printsiipide alusel, millele baseeruvad Cromwelli väeüksused.

"Uue mustri" sõjavägi võttis üle Gustav II Adolphi sõjavägede taktika. Teatavasti olid Gustav Adolphi ratsaväelased varustatud püstolitega karabiini asemel. Rünnakule traavides tulistasid nad algul mõlemad püstolid vastase pihta tühjaks ja söötsid siis mõõkadega vaenlast raiuma. (Sama meetodit kasutas ka "uue mustri" sõjavägi). Tavaline ratsaväe tegevus lahingus seisis selles, et tulistati tühjaks oma karabiin ja sõideti tagasi, kus see uuesti laaditi.

Väeülemjuhatajaks valiti Thomas Fairfax, kuid selle tõeliseks juhiks oli Oliver Cromwell, kes asus ülemjuhataja esimese abi ametikohale. See reorganiseeritud nn. "uue

mustri" sõjavägi (New Model Army) oli sama sotsiaalse koosseisuga kui Cromwelli "raudkõlgsedki". Ja üsna varsti omandas ta ka raudkõlgsed poliitilised vaated.

Uus sõjaväe juhtkond ei kartnud võitu, nagu oli seda teinud vana. 14. juunil 1645.a. purustas "uue mustri" sõjavägi Cromwelli juhtimisel kuninga armeed Naseby lahingus. Võitjate kätte langes peale muu hulk dokumente, mis tõendasid, et kuningas oli kavatsenud parlamenti purustada iirlaste ja teiste välismaiste armeede abil. Kuigi võitlus kestis veel terve aasta, oli selle lõpptulemus Naseby juures juba otsustatud. Üksteise järel kapituleerusid sõjalislikud väeüksused, linnad ja linnused parlamendi vägedele. Mais 1646 põgenes kuningas Šoti laagrisse Meworki, et šotlasi oma poole tõmmata. 24. juunil 1646.a. kapituleerus kuninga peakorter Oxford.

Revolutsiooni esimene faas oli lõppenud. Reaktsiooni jõud olid purustatud. Kuid see ei tähendanud veel revolutsiooni täielikku võitu.

Nagu nägime, kiirendas kodusõda parlamentliku opositsiooni lõhenemist presbüteriteks ja indenpendentideks. Suurkodanlust ja City't esindavad presbüterid lähtusid oma kitsastest klassihuvidest, mis olid nii kitsad, et need ei suutnud rahuldada isegi kodanluse enese laiemaid ringkondi. Sellel pinnal kujunebki võitlus presbüterite ja indenpendentide vahel. Independendid mõistsid, et rahu sõlmimine kuningaga, kui pole purustatud feodaalne kord ähvardab neid julmade repressioonidega. Sellest tingituna muu-

tub nende loosungiks - võita sõda! Sellest tingituna
 tõmbavad nad kaasa vaba talupoegkonna, võitlevad ususal-
 livuse, demokraatlike vabaduste jne. nimel. Talupoegkond
 ja linna plebeilised massid aitasid kodanlusel feodaalse
 reaktsiooni purustada. Otsene surmaoht oli kõrvaldatud ja
 nüüd hakkab muutuma ka independentide poliitika ning ideo-
 loogia.

1846 - 1849

Parlament ja sõjaväe vabariik
 Kuninga ja parlamenti vahelise võitluse tulemusena
 tekkis parlamentaarne monarhia, kus kuningal
 oli ainult nimeline võim ja ta ei saanud enam
 määrata ega kaotada sõjaväge. Kuninga võim
 piiranesid parlament ja sõjaväe vabariik. Kuninga
 võim piiranesid parlament ja sõjaväe vabariik.

Parlament ja sõjaväe vabariik
 Kuninga ja parlamenti vahelise võitluse tulemusena
 tekkis parlamentaarne monarhia, kus kuningal
 oli ainult nimeline võim ja ta ei saanud enam
 määrata ega kaotada sõjaväge. Kuninga võim
 piiranesid parlament ja sõjaväe vabariik. Kuninga
 võim piiranesid parlament ja sõjaväe vabariik.

Parlament ja sõjaväe vabariik
 Kuninga ja parlamenti vahelise võitluse tulemusena
 tekkis parlamentaarne monarhia, kus kuningal
 oli ainult nimeline võim ja ta ei saanud enam
 määrata ega kaotada sõjaväge. Kuninga võim
 piiranesid parlament ja sõjaväe vabariik. Kuninga
 võim piiranesid parlament ja sõjaväe vabariik.

K o n f l i k t

parlamendi ja sõjaväe vahel.
Putney konverents. Kodusõda.
Kuninga hukkamine.

1646 - 1649

Kodusõja ajal muutus parlamendi koosseis. Kuninga leeri ülejooksnud rojalistide asemele valiti uued liikmed. Ent kuigi independendid olid viinud sõja võidukale lõpule, jäid nad parlamendis siiski vähemuserakonnaks. Siin kuulus võim presbüteritele, suurbodanluse ja uusaadli ladvikule.

Parlamendi presbüterlik enamus oli nüüd sooritanud kõik, mida ta soovis. Temale kuulus võimutäius kogu maal. Miski ei piiranud enam tema tegutsemist majanduslikes sfäärides. Ning Inglise riigikirikuks tunnistatud presbüterliku kirikuga katsus ta isegi inimeste veendumusi oma kontrolli alla saada.

Revolutsioon on lõppenud! Tuleb kindlustada revolutsiooni saavutused! Niisugune oli parlamendi presbüterliku enamuse seisukoht. Ja revolutsiooni saavutuste kindlustamine algas.

41

Parlamendi seadusandlus ja maksupoliitika, millele lisandusid veel 1646 - 1647.a. majanduskriis ning ikaldused, paiskasid rahvamassid peagi suuremasse viletsusse kui Stuartite ajal. Rahva olukorra parandamisest polnud aga parlament huvitatud. Talle tegi muret ainult asjaolu, et kasvav viletsus võib massid uuesti revolutsioonilisele teele viia - ja seepärast ruttas ta kuningaga kokku leppima. Küll viimase kroon kodanluse poolt haaratud võimule seaduslikkuse paiste annab! 14. juulil 1646.a. esitas parlament šotlaste vangis viibivale kuningale oma tingimused: Charles I võib trooni tagasi saada, kui ta loovutab kõigi krahvkondade tariväe ülemjuhatus 20 aasteks parlamendile, tunnustab presbüterlikku kirikut ja šotlastega sõlmitud lepingut.

Charles I aga ei kavatsenudki niisuguseid tingimusi vastu võtta. Vestluses oma nõuniku Digby'ga ütles ta avameelselt: "Ma pole kaotanud lootust, et mul õnnestub kas presbüterlasi või independente enesega ühinema sundida, kui nad hakkavad üksteist hävitama; siis saan ma jällegi kuningaks." ¹ Sellele põhimõttele jäigi ta truuks, ässitades armeed parlamendi kallale, šotlasi nende mõlemate peale - ja hävitas niimoodi lõppeks igasuguse kokkuleppimise võimaluse, mida kodanlus kõigest hingest soovis.

Esialgu aga arenesid sündmused kuningale üsna soodsalt. Kuigi šotlased ta parlamendile välja andsid, õige-

¹ Мортон , lk. 208.

mini maha müüsid 400000 naela eest, kohtles parlament kuningat suurima lugupidamisega. Charles I-le asupaigaks määratud Holmby loss sisustati mugavalt, parlament täitis vastutulelikult kõik tema soovid ja tahtmised, rõhutas veelkord, et Charles I on parlamendile "Tema majesteet Inglise kuningas."

Samal ajal hakkas täituma ka kuninga salajane lootus: vastuolude kiire teravnemine independentide ja presbüterite vahel. Presbüterliku enamuse hoolimatu võimutsemine tekitas opositsiooni keskmise kaubandus ning tööstuskod. ja keskmise maa-aadli (gentry) hulgas, ühe sõnaga -- independentide seas. Opositsiooniga liitusid ka väikekodanlus ning suur- ja kesktalupojad (yeomanid)

Parlamendi vähemuserakonnana nõudsid independentid uut valimisseadust, mis oleks toonud nemad võimule , sõna -, mõtte- ja südametunnistuse vabadust (katolitsism välja arvatud), kuid põhilistes küsimustes langesid independentide vaated kokku presbüterite omadega. Ka nemad tahtsid säilitada monarhiat ja hoida rahvamasse revolutsioonist eemal. Nende parteide võitlus parlamendis omandab üha rohkem valitseva klassi kahe rühmituse võitluse iseloomu võimu pärast.

Petetud ja ootamisest tüdinud rahvamasse haaras rahulolematuse parlamendi vastu. Ja parlament reageeris sellele - pakkudes kuningale trooni soodsamail tingimustel! Säilitagu tema majesteet presbüterlik kord kolmeks aastaks, jätku krahvkondade tariväed parlamendi juhatuse alla küm-

43

neks aastaks - ja astugu kohe troonile! Kuid kuningas eelistas veel oodata. Las rahulolematus kasvab ...

Ja rahulolematus kasvaski. See tungis ka "uue mustri" sõjaväkke, mis oli antud momendil kõige revolutsioonilisemaks jõuks Inglismaal. Sõjaväes valitsenud meelolusid iseloomustab Baxta oma mälestustes järgmiselt: "Sõdurid on kuninga vastu ja igasuguse võimu vastu, välja arvatud rahva võim. Nad peavad kuningat türanniks ja vaenlaseks. Sõdurid on veendunud, et kui nad võivad võidelda tema vastu, siis on neil õigus teda ka tappa."¹ Seepärast pole midagi imestada, kui parlament otsustas niisuguse armee laiali saata - ja mida varem, seda parem. Esimene võimalus selleks avanes 1647.a. algul, Inglismaalt lahkusid viimased šoti väeosad, rojalistide vastupanu oli murtud - ja parlament otsustas tegutseda silmapilkugi viivitamata.

Veebruaris võttis parlament vastu seaduse, mille põhjal osa armeest pidi saadetama Iirimaa "metslasi" talitsema, ülejäänud aga koju lastama. Sõjaväele võlgu olevast palgast otsustati üle saada võlakohustuste andmisega sõduritele, mis lubati hiljem võimaluse piiirides välja lunastada. Ühtlasi otsustati vallandada kõik koloneli-

¹ Bapr , lk. 161.

44

kraadist kõrgemad ohvitserid ¹ ja väikese regulaararmee ² ülemjuhatajaks nimetada presbüterlusse kalduv Fairfax Kõik teenistusse jäävad ohvitserid pidid vastu võtma covenanti, s.t. tunnustama presbüterlikku kirikut. Sellega heitis parlament avaliku väljakutse independentidele, kes moodustasid "uue mustri" sõjaväe tuumiku.

Need otsused tekitasid sõjaväes äärmist meelepaha. Kui parlamendi komissarid 21. märtsil 1647. sõjaväe juurde saabusid Iiri ekspeditsiooni jaoks vabatahtlikke värbama, esitati neile sõdurite petitsioon ³ järgmiste nõudmistega: 1) võlguolev palk kohe välja maksta; 2) mitte sundida sõdureid Iirimaal teenima; 3) kindlustada majanduslikult sõdurite lesed ja orvud; 4) kuulutada välja amnestia kõige sõja ajal kordasaadetu kohta.

Vastuseks sellele kuulutas parlament, et kõik petitsiooni toetavad sõdurid on "mässajad" ja nendega käitutakse kui riigivaenlastega. Mõned presbüterlastest parlamendi liikmed olid sõdurite õiglastest nõudmistest koguni nii ära pahandatud, et nõudsid petitsiooni esitajate ja ka Cromwelli enese arreteerimist. Kuid see samm näis siiski liiga riskantne olevat ja nii jäädi vaid sõnade juurde ...

¹ Nii pidi ka Cromwell sõjaväest lahkuma.

² 40 000-lisest armeest otsustati jätta garnisoniteenistuseks vaid 6400 ratsaväelast ja 10 000 jalaväelast.

³ Historical Collections, VI lk. 444 jj.

43.

Selles keerulises olukorras ¹ näitas Cromwell end väga osava poliitikuna. Nagu kõik independendid, nii ei soovinud ka tema presbüterliku parlamendi võimu kindlustumist, mida ta pidas hullemaks Stuartite türanniast. Kuid veelgi hullemaks pidas ta seda, kui võimule pääseks lihtrahvas, kes moodustas "uue mustri" armee rõhuva enamiku. Seepärast hääletaski Cromwell veebruaris seaduse poolt, mis nõudis sõjaväe laialisaatmist, kuigi ta väga hästi mõistis, et ta hävitab sellega oma independentliku partei peamise toe.

Kui ta maikuus parlamendi volinikuna sõjaväe juurde saabus ja sõdureid veenma hakkas, et need alistuksid parlamendi nõudeile, puhkes kohe äge nurin. Cromwelli ja teda pooldavaid ohvitseri süüdistati sõdurite demoraliseerimises ja sõjaväe laostamises. Oma huvide kaitseks valisid sõdurid eneste keskest esindajad nn. agitaatorid. Moodustati agitaatorite nõukogud, kujunes sõdurite poliitiline organisatsioon. Kogu sõjaväe poolt esitati uus ühine petitatsioon nn. Armeedeklaratsioon ², mis sisaldas sõjaväe nõudeid poliitilise programmi kujul. Selles nõuti: 1) oma poliitilist võimu teostagu rahvas valitud parlamendi kaudu; 2) parlamendi kestus peab olema kindlaks määratud;

¹ Tuleb arvestada, et ka sõjaväes oli tekkinud sellal juba lõhenemine. Independentlikust juhtkonnast löid lahti levellerid, kelle vaated leidsid suurt poolehoidu sõdurite massides.

² Historical Collections VI lk. 564 jj.

- 3) käesolev parlamendi alamkoda määraku kindlaks tähteeg, millal ta kavatses lahkuda ; 4) rahval peab olema õigus oma soove avaldada parlamendile petitsioonide näol;
- 5) riigis olgu kindlustatud usuvabadus puritaanlikele sektidele.

Sõjavägi oli muutunud jõuks, mis ähvardas lõppu teha suurokodanluse ja uusaadli võimutsemisele.

Parlamendis võeti arutusele küsimus Šoti sõjaväe Inglismaale toomisest, jätkati läbirääkimisi kuningaga jne. kuid sõdurite nõudmiste ja palgamaksmise osas jäeti kõik rahulikult endiseks. "Korra" jaluleseadmiseks otsustas parlament käiku lasta kuninga autoriteedi, tuua Charles I Londonisse ja haarata viivitamatult enese kätte "uue mustri" sõjaväe kahuripark, mis asus Oxfordis. Kuid sõjavägi sai vandenõust teada ja andis vastulöögi. Oxfordi saadeti Rainsberough' rügement kahureid kaitsma.

Õhus oli tunda püssirohu lõhna. Sõdurite ülestõus parlamendi vastu näis olevat vältimatu. Ja on sõdurid juba alustanud, ei siis jää rahvamassidki pealt vaatamiseks.

Ja seal korraga 2. juunil ilmus Cromwell ootamatult sõjaväe juurde ja võttis selle juhtimise enda kätte. Tema käsul ratsutas kornet Joyce kohe 500 traguniga Holmly'sse, äratas Charlesi unest ja käskis tal valmistuda teekonnaks. Vastuseks kuninga küsimusele "mis võimuga nad tegutsevad", osutas Jouce oma püstolile ja sellest argumentid piisas Charles I veenmiseks täiesti. 2. juunil on

7*

kuningas juba sõjaväe juures Newmarketis. Parlamendi kätest kisti ära võimas trump, sest ilma kuningata pole parlamendil rahva silmis "seaduslikku võimu", City ei toeta rojalistid ei hakka relvade järele ja šotlased jäävad oma vägedega rahulikult Šotimaale ega kavatsengi võitlusse astuda mässulise "uue mustri" sõjaväega.

Mis põhjused sundisid Cromwelli, kes kogu aja oli pooldanud sõjaväe alistumist parlamendi otsustele, nüüd järsku hoopis vastupidist seisukohta võtma? Kodanlikud ajaloolased on nimetanud Cromwelli käitumist mõistatuslikuks, püüdnud seda seletada Cromwelli auahnusega silmakirjalikkusega, oma poliitilise programmi puudumisega jne. Marksistliku ajalookäsituse põhjal pole siin midagi mõistatuslikku. Cromwell nägi, et parlamendi kangekaelne poliitika viib välja katastroofini. Ta kaotas lootuse, et presbüterid teeksid armee survele independentidele järeleandmisi. Samal ajal mõistis ta väga hästi, et tema seisukoht armee laialisaatmise küsimuses võib varsti enesega kaasa tuua autoriteedist, võimust ja võib olla ka peast ilma jäämise. Ja nii otsustas Cromwell võtta enese kätte sõjaväe juhtimise, et armeed revolutsiooniliselt teelt kõrvalle pöörata.

Kõigepealt annab ta hoobi agitaatorite võimule, sanktsioneerides sõjaväe nõukogu, milles nüüdsest alati peavad osa võtma peale agitaatorite ka 2 ohvitseri igast rügemen-

dist ja kõik kindralid. Julgemata vastu seista sõdurite nõudmistele: okupeerida London, asub ta ise retke etteotsa, selleks et sõjavägi omal käel parlamenti ei ründaks. Kuid ta katsub igati viivitada, veenab sõdureid, et rahulikul teel saavutatu on palju rohkem väärt kui jõuga võetu jne. Samal ajal saadab ta kirju City'sse, kinnitades, et sõjavägi ei kavatse muuta kehtivat korda.

Juuli lõpul jõudsid sõjaväe laagrisse independentlikud parlamendi saadikud, kes olid oäästnud end põgenemisega presbüterliku "riigipöörde tegelaste" käest. Londonis oli tunginud parlamenti presbüterlaste poolt juhitud rahvajõuk. Seal organiseeritakse relvastatud vastupanu, oodatakse abi välismaalt ...

Kauem viivitada pole enam võimalik. Sõjavägi alustab marssi Londoni peale 6. augustil okupeeriti London.

Parlamendist kõrvaldatakse 11 presbüterlikku juhti, kuid independentlikku enamust ei suudeta sellega saavutada. Ent momendil see Cromwelli ei huvitagi. Tema hirm sõdurite rahutuste ees on sama suur kui presbüterite omagi. Ja samuti kui presbüteridki näeb ta revolutsiooni läbilõikamiseks ainult ühte teed: kokkulepet kuningaga! Ta ise astub kuningaga läbirääkimistesse ja teatab avalikult: "Mitte keegi ei või julge olla oma elu ja varanduse pärast, senikaua kui kuningale pole tagasi antud tema õigused"¹.

Oma innukuses kuningaga kokku leppida ületas Cromwell isegi presbüterliku parlamendi. Ent kuningas ei nõustunud.

¹ Бaпp ,лк. 170.

49

Ta tahtis oodata, kuni parlamendi hirm rahva revolutsiooni ees sunnib parlamenti nõustuma tema, kuninga tingimustega. Selle kõrval pidas Charles I salajasi läbirääkimisi ka šotlastega.

Kuninga kangekaelsus ja salasepitsused tekitasid teravaid lahkkelisid independentlikus parteis. Sellest eraldus independentide partei radikaalne tiib, levellerid, nõudsid monarhia kaotamist ja kohut kuninga üle, samal ajal kui Cromwell ja independendid kõigest hingest katsusid Charles I-ga kokkuleppele jõuda. Kuivõrd pinev oli olukond, seda näitab asjaolu, et Cromwell neil päevil pidi elukohata sageli muutma.

Põhiliselt kuulusid levellerite hulka maa ja linna väikekodanlikud elemendid, kes taotlesid revolutsiooni edasist süvendamist. Parlamendi armees moodustasid nad selle kõige demokraatlikuma osa, nõudes esimestena kuninga võimu hävitamist, Inglismaa kuulutamist vabariigiks ja teiste demokraatlike põhimõtete teostamist¹. Et levellerite vaated sattusid vastuollu independentide omadega, selles pole midagi imestamisväärset.

Kõige selgemini tulid need vastuolud independentide ja levellerite vahel nähtavale Putney konverentsil, mis toimus okt.-nov. 1647.a. Siin võeti arutlusele mõlemate erakondade riigireformi projektid: independentide "Ette-

¹ Firth, lk. 7.

panekute peatükid "¹ ja levellerite "Rahva kokkulepe".

Independendid avaldasid oma "Ettepanekute peatükid 1. augustil 1647.a., kui armee marssis Londoni peale. See konstitutsiooni projekt anti välja kogu armee nimel, ent sisuliselt oli ta vaid independentide projekt. Agitaatorid oma enamuses pidasid projekti ebatäiuslikuks ja keeldusid seda toetamast. Vastukaaluks independentide "Ettepanekute peatükkidele" avaldasid levellerid sama aasta oktoobris oma konstitutsiooni-projekti "Rahva kokkuleppe."

"Ettepanekute peatükkides, mille autoriks oli Cromwelli lähim kaastööline ja väimees Henry Ireton, nähti ette olemasoleva parlamendi laialisaatmist. Uus parlament valitakse proportsionaalsuse alusel nii, "et igal krahvkonnal võib olla parlamendis liikmeid proportsionaalselt krahvkonna osavõtumäärale kuningariigi üldisest maksu - ja kohustuste summast, et teha alamkoda (niipalju kui võimalik) kogu kuningriigi õiglaselt moodustatud esinduseks."²

Valimisõigus sõltus seega varanduslikust tsensusest, mis lülitas automaatselt välja vaesed ja keskmised talupojad - copyholderid ja muu maakehvistu, samuti ka käsitöölised, sellid ja töölised.

Riigivormilt jääb Inglismaa monarhiaks. Kuningalt võetakse kümneks aastaks õigus sõjajõudude käsutamiseks. Ülemkoja kõrvale luuakse veel Riiginõukogu täidesaatva või-

¹ Historical Collections , VII lk. 731 jj.

² Historical Collections, VII lk. 732.

57

mu organina, kuid peale selle ei kärbita kuninga õigusi
mittemilleski.

Püüdes oma projektile poolehoidu võita armee revo-
lutsioonilise osa keskel ja katsudes ennetada levelleri-
te kriitikat, lisati "Ettepanekute peatükkide" põhiartik-
litele ka terve rida täiendavad punkte. Nendes nõuti pe-
titsioonide esitamise vabadust, monopolide hävitamist, küm-
nisemaksu ümberkorraldamist (mitte kaotamist!), palga väl-
jamaksmist sõduritele jne. Need punktid ei sisaldanud mi-
dagi sellist, mis oleksid võinud tõsiselt parandada sõdu-
rite masside ja nende klasside olukorda, kuhu sõdurid kuu-
lusid.

Independentide riigireformi - projekti elluviimine
vastas kõigiti üksnes kodanluse ja uusaadli huvidele.
Presbüteritest oleksid nad vabanenud olemasoleva parlamen-
di laialisaatmisega. Proportsionaalsusel põhinev reakt-
siooniline valimissüsteem oleks uues parlamendis taganud
võimu suurte linnade kodanlusele ja uusaadlile, kes esin-
dasid kodanliku Inglismaa huviseid.

Et independentlik konstitutsiooni-projekt levelleri-
te poolt ägeda kriitika alla võeti, seda arvestas armee
ladvik juba varem. Et aga ka kokkuleppe saavutamise kuni-
gaga selle projekti põhjal läbi kukub, see oli independe nt-
likule armee juhtkonnale pettumuseks. Nad tegid kuningale
ja rojalistidele mõningaid järeleandmisi, kuid asjatult.
Kuningas pidas sellal juba läbirääkimisi šotlastega.

Kõrgemate ohvitseride (levellerid hakkasid neid kut-

32

suma grandideks) läbirääkimised kuningaga, armee revolutsioonilise osa demokraatlike nõudmiste ignoreerimine, mis peegeldasid rahvamasside huvisid ja nõudsid kuningavõimu hävitamist, viisid lahkhelide teravnemisele independentide ja levellerite vahel. Viimased paljastasid Cromwelli ja armee laadvikut, süüdistasid neid reetmises, ründasid independentide "Ettepanekute peatükke". Leveller John Wildman nimetas independentide konstitutsiooniprojekti "vanaks ussiks uues kestas." ¹

Levellerite "Rahva kokkulepe" ², nagu öeldud, oli oma laadseks vastuseks independentide "Ettepanekute peatükki-dele". Tuginedes loodusõiguse põhimõttele, kuulutavad levellerid oma eesmärgiks rahva, üldiste õiguste ja vabaduste tagamise.

Valimissüsteemi aluseks võtavad ka levellerid proportsionaalsuse printsiibi, kuid ei sea valimisõigust mingisuguse tsensusega. Olemasoleva parlamendi laialisaatmist nõutakse ka siin.

"Rahva kokkuleppe" neljandas punktis formuleeritakse rahva suveräniteedi idee ja projekti autorite vabariiklikud taotlused. Üksnes valitud rahvaesindajatest koosnev alamkoda omab seadusandlikku võimu, tema kompetentsi kuulub sõja ja rahu küsimus, välispoliitika, ametnike nimetamine ja vabastamine jne. Kuningale ja lordidele pole

¹ ABP, I lk. 221

² Historical Collections VII, lk. 859.

riigis üldse kohta ette nähtud, mis sisuliselt tähendab Inglismaa muutmist vabariigiks.

Parlament ei tohi end segada usuasjadesse ega sundida kodanikke sõjaväes teenima.

Riigi seadused peavad olema kõikide jaoks ühesugused. "Rahva kokkulepe" käsitleb üksnes riiklikku korda, kodanikuõiguste ja -vabaduste garanteerimist. Paar nädalat varem ilmunud "Armee üritus"¹ sisaldas levellerite sotsiaal-majanduslikke nõudmisi (monopolide ja kümnise likvideerimine, taastatud maade tagasiandmine talupoegadele, maksude vähendamine jne.).

Nagu näeme, taotlevad levellerid revolutsiooni süvendamist. "Rahva kokkuleppe" elluviimine oleks tähendanud Inglismaa muutmist vabariigiks ühekojalise parlamendiga. Selliste feodaalsete asutuste nagu kuningavõimu ja ülemkoja hävitamine oleks olnud suureks sammuks edasi feodaalriigi likvideerimisel.

Independendid eesotsas Cromwelliga nägid levellerite nõudmistes ohtu eraomandile ja oma privileegidele. Kodanlus oli võitnud absolutismi rahvamasside abil. Nüüd püüdis ta igati "vaos hoida" oma liitlasi. Nendest independentide püüetest annab meile selge pildi Armee Nõukogude istung Putney's, kus mõlemad konstitutsiooniprojektid arutusele võeti.

¹ Historical Collections VII, lk. 845 - 846.

Armee Nõukogude istung Londoni eeslinnas Putney's algas 1647.a. 28. oktoobril ja kestis 11. novembrini, mil see Cromwelli poolt laiali aeti. Oma iseloomult omandas see istung suurel määral konverentsi ilme, mistõttu ta kannabki ajaloos Putney konverentsi nime. Sellest võtsid osa kõik silmapaistvad independendid eesotsas Cromwelli ja Ireton'iga, ning levellerid nagu Rainsberough, Wildman, Petty, Sexby jt. Teatavasti mõisteti levellerite juht John Silburne 1646.a. Towerisse, kus ta ka Putney konverentsi ajal viibis.

Peamisteks küsimusteks, mille ümber vaidlused keerlesid, olid:

- 1) küsimus tulevase riigivõimu vormist
- 2) küsimus valimisõigusest
- 3) küsimus eraomandist.

Levellerid nõudsid kuningavõimu hävitamist. Independentid aga astusid välja parlamendi poolt piiratud monarhia eest. Samuti ei nõustunud independentid levellerite loodusõiguse, rahva suveräniteedi idee ja vabariigi nõudlustega. Cromwell ütles, et ta ei saa nõustuda nendega "kes arvavad, et kõrgeim võim kuulub üksnes rahvale." ¹

Ireton esines omalaadse ühiskondliku lepingu teooriaga, mille mõned seisukohad langevad kokku Hobbes'i vaadetega. Independentide partei ideoloogina rõhutas ta, et kuninga ja lordide võim on "kõige seaduslikum maa peal", kuna see kujunes lepingu tulemusena inimeste vahel ja võib-

¹ ABP , I lk. 226.

olla seega ka pärandatav.

Küsimuses valimisõigusest kaitsesid independendid seisukohta, et valide võivad ainult varakad inimesed. Ireton veenis koosolijaid, et valimisõiguse piiramine aitab kaasa rahu ja julgeoleku tagamisele kuningriigis. Ka levellerid polnud oma üldise valimisõiguse kaitsemises järjekindlad. Nad ei sidunud seda küll mingi varandusliku tsensusega ja tahtsid viia seda märksa laiemale baasile, kuid siiski otsustasid ka nemad valimisõigusest ilma jätta nii t lised kui ka teenrid. Selles avaldub levellerite partei väikekodanlik olemus.

Mõlemate küsimuste taga aga peitus hoopis küsimus eraomandist, mille puutumatus oli mõlematele parteidele südamelähedane. Nii v itis Ireton, et monarhia likvideerimine ja üldse valimisõiguse kehtestamine toob enesega kaasa kodanliku eraomandi h vitamise.

"On inimesi, kellel on 10 - 20 teenrit," r akis Ireton, "kui isand ja teener on v rd iguslikud valijad ... võib juhtuda, et enamik ilma igasuguse vapustava v givaldala h vitab eraomanduse seaduse väljaandmise teel varanduste v rdsustamistest." ¹

Independentlikul sõjaväe juhtkonnal õnnestus enese poole meelitada osa agitaatoreid ja anda sõjaväe endiste nõudluste ning deklaratsioonide "koosk lastamine" "Rahva kokkuleppega" erikomisjoni kätte, mille enamuse moodusta-

¹ ABP , I lk. 228.

sid ohvitserid. Komisjoni kuulus ka Cromwell. Väljatöötatud "kompromisskava" ¹ hülgas sisuliselt levellerite "Rahva kokkuleppe".

Kuid üks asi oli vaielda Putney kiriku müüride vahel, hoopis teine aga sõdurite massist jagu saada, kes nõudis kohut kuninga üle ja veendus üha rohkem grandide independentide reetlikkuses. Leveller Wildman kutsus sõdurid avalikult üles arveid õiendama grandidega. Sõjaväe nõukogu istungil nõudis fanaatiline kolonel Harrison kuninga vastutusele võtmist ...

Selles olukorras ei saanud enam viivitada Cromwell esines terava süüdistuskõnega levellerite vastu, katkestas istungid ja käskis agitaatoritel tagasi minna oma rügementidesse. Ja veelgi enam. Cromwell ise saadab Hampton Court'i ² komandandile kirja, milles juhib tema tähelepanu hädaohule, mis kuningat levellerite poolt ähvardab.

11. nov. põgenes kuningas Hampton Court'ist Wight'i saarele. Ja isegi nüüd ei kaota veel parlament ja Cromwell lootust kuningaga kokkuleppele jõuda. Ja nagu ennegi lükkab kuningas ka nüüd nende ettepanekud tagasi, kuna tal on juba taskus palju soodsam leping šotlastega.

Algab aasta 1648. kõige kriitilisem aasta Inglise revolutsioonis. Kuningas on põgenenud, ees seisab sõda

¹ Historical Collections , VII lk. 861.

² Kuninga asukohaks oli sel ajal Hampton Court

57

šotlastega, Holland kavatseb kuninga poolel sekka lüüa, maal puhkevad rojalistide mässud, laevastik keeldub parlamenti toetamast ...

Ja parlamendi leeris? Sõjavägi on endiselt independentide kants, parlamendis aga valitsevad presbüterid, kes armeed ei usalda. Hirm levellerite liikumise ja rahvamasside ees tõukab presbüterid kontrevolutsioonilisele teele. Sõjaväes on levellerid pärast oma ülestõusu mahasurumist¹ muutunud ükskõikseks parlamendi vastu.

Ühtsus armee ridades tuleb taastada! See on elu ja surma küsimus. 3. jaanuaril esines Cromwell terava süüdistuskõnega kuninga vastu. Kuningas kuulutati kurjategi-jaks ja otsustati võtta vastutusele. Levellerid ühinesid independentidega võitluseks kuninga vastu. 9 aprillil 1648.a. andsid independentid ja levellerid sõjaväe koosolekul vandetõotuse: "Võtta vastutusele Charles Stuart, see verine mees, kogu tema poolt valatud vere ja teostatud kahju eest, mis ta oma jõudu mööda on tekitanud jumala tahte kaitsjaile ja sellele vaesele rahvale"².

17. augustil 1648.a. purustas revolutsiooniline sõjavägi Cromwelli juhtimisel šotlased Prestoni lahingus. Septembris vallutasid Inglise väed Šotimaa pealinna Edin-

¹ Levellerite ülestõusu katse 15. veebr. 1647.a. Ware'is, mis lõppes täieliku nurjumisega. Sõjakohtu otsusel lasti 1 sõdur rügemendi ees maha.

² Cromwell Letters, I lk. 266 jj.

burgh'i.

Samal ajal kui revolutsiooniline sõjavägi läi puruks vaenlase vägesid, alustasid presbüterid parlamendi - liikmed uuesti läbirääkimisi kuningaga, mis paistsid sedapuhku lõppevat kokkuleppega. Kuid nüüd otsustas sekka lüüa Cromwell.

Ta mõistis väga hästi, et kokkulepe parlamendi ja kuninga vahel tekitab lõhe sõjaväe armee independentliku ladviku vahele. Kuid kontrolli kaotamine sõjaväe üle - see tähendab kõikide seniste saavutuste hukkumist, kontrevolutsiooni võitu. Ja Cromwell läheneb otsustavalt levelleritele.

Võidukas sõjavägi võtab juhtimise enda kätte. 1. dets. 1648.a. paigutatakse Charles I vanglasse. Järgmisel päeval marsib sõjavägi Londonisse, et avaldada survet parlamendile, kes jatkas veelgi läbirääkimisi kuningaga. Parlament teeskles, nagu ei näeks ega kuuleks ta midagi.

9. detsembril teatas alamkoda, et kuninga poolt tehtud järelandmised on küllaldased kokkuleppe saavutamiseks. See oli viimane tilk armee kannatuse karikasse. 6. detsembril võttis kolonel Pride ühe väeüksusega kõik parlamendi sissekäigud valve alla ja puhastas nimekirja alusel 140 tuntumat presbüterlast välja. Nn. Pride'i puhastuse tõttu said independendid parlamendis kindla enamuse.

28. detsembril võttis alamkoda vastu otsuse kohtumõistmise kohta kuninga üle.

4. jaanuaril 1649.a. kuulutati Inglismaa vabariigiks

58.
(Commonwealth).

8. jaanuaril algas protsess kuninga vastu. Selleks loodi eriline kohtukoda 135 liikmest, mille koosseisu kuulusid ka Cromwell, Ireton, Farifox. Eesistujaks oli Bradshaw.

Charles I keeldus otsustavalt tunnustamast selle kohtukoja seaduslikkust, ei vastanud küsimustele, ei kuulunud süüdistusi jne. kuninga kasuks tegid rojalistid meeletut propagandat. Kohtukoja liikmetele avaldasid survet ja hirmutasid neid nii Prantsuse saadik, Šotimaa komissarid, Madalmaade esindajad kui ka City rahamehed. Lahkhelid puhkesid ka kohtukoja enese liikmete hulgas, kes aga vanumatuks jäi oma otsuses kuningat mitte säästa, see oli Cromwell. Neil päevil avaldas ta tõesti revolutsionääri kokkumatust ja julgustas kõhklevaid kohtunikke oma ülesannet lõpuni viima. Kui tekkisid kahtlused, kas kuningat saab üldse seaduspärasele kohtulikule vastutusele võtta, vastas Cromwell sellele resoluutselt: "Ma ütlen teile, me raiume pea maha krooniga selle otsas." ¹

27. jaanuaril mõisteti Charles Stuart kui türann, reetur, mõrvar ja riigivaenlane surma pea maharaiumise teel. Cromwell kirjutas kohtuotsusele alla kolmandana. Ta pidi avaldama kohtunikele tugevat moraalset survet, kuni saadi kokku 59 allkirja.

30. I langes Charles I pea tapakirve all.

¹ Eapr , lk. 193

Algas uus lehekülj inglise rahva ajaloos.

Perioodi esimese kodusõja lõpu ja vabariigi välja kuulutamise vahel iseloomustab terav poliitiline võitlus. Independentide parteis toimub lõhenemine independentideks ja levelleriteks. Sõna "independent" hakkab tähendama sõjaväe ladvikusse kuuluvat isikut, grandi. Sõjaväe kõige revolutsioonilisema osa moodustavad levellerid, kes taotleavad revolutsiooni edasist süvendamist. Sellele liitub veel võitlus presbüterliku parlamendiga.

Kodanlust ja uusaadlit esindav independentide partei seisab väga keeruliste ülesannete ees oma taotlust võimule tulla. Presbüterite võimulpüsimine tähendab kodanluse ja uusaadli huvide teravat piiramist. Jagu saada neist kokkuleppe teel ei ole võimalik. Kukatada nad aga jõuga, see tähendab rahvamasside kaasatõmbamist ja revolutsiooni edasist süvendamist, mida independentid peavad veelgi suuremaks paheks.

Nendest asjaoludest tingituna on ka independentide poliitika laveeriv, manööverdav. Üheltpoolt püüavad independentid igati kompromissile jõuda kuningaga tingimusel, mis kindlustaks kodanlusele ja uus-aadlile nende eraomanduse puutumatus, tegutsemisvabaduse majanduslikes sfäärides, kapitalistlike suhete edasise arengu ja vabaduse ekspluateerida rahvamasse. Teiselt poolt ei julge nad midagi otsustavalt ka levellerite suhtes ette võtta, mõistes suurepäraselt, et ilma armee toetuseta purustaks suurkodanlus ja feodaalne kontrevolutsioon nad otsekohe.

Sellest ka independentide leplikkus levellerite vastu nimetatud perioodil.

Otsustavatele sammudele nagu Pride'i puhastus, kuninga hukkamine ja Inglismaa kuulutamine vabariigiks, lähivad independentid alles siis, kui on täiesti selge, et ähvardav rahvarevolutsioon teostaks selle kõik isegi, et viivitamine tähendab kodanluse seniste saavutuste vältimatut hukku.

Nimetatud asjaolud vajutavad oma pitseri ka independentide ideoloogiale. Põhiliselt tuleb teatud kodanluse ja uusaadli ideoloogidel, mille silmapaistvaimaks independentlikuks esindajaks on Ireton, tegelda kahe probleemiga: 1) formuleerida oma vaated eraomandile ja näidata, et ei laostunud rahvamassidel ega ka riigivõimul pole mingit õigust pretendeerida nende eraomandile, eelkõige maale. 2) kindlaks määrata vastastikused suhted feodaalsest sõltuvusest vabastatud eraomanduse ja riigivõimu vahel, kusjuures riigivõim peab kaitsma kodanluse ja uusaadli eraomandit rahvamasside kallalekippumise eest, ent ei tohi ka ise rikkuda selle vabadust ja sõltumatust.

Nende probleemide lahendamise tegelesid kodanlik-aadellikud publitsistid kogu revolutsiooni kestel kuni XVIII sajandi alguseni. Meie aga vaatleme vaid independentide seisukohti nendes küsimustes, milleks suurepärast materjali pakub eriti Putney konverents ja independentide ideoloog Iretoni sõnavõttud.

Ireton'i seisukohad väljendavad kõige paremini kodan-

62.

luse ja uusaadli huve, kes unistasid riigist, mis tagaks talle eraomandi rahuliku valdamise ja kasutamise. Eraomand on Ireton'i järgi püha ja puutumatu. "See on kogu kuningriigi aluseks ja kui te hävitate selle, siis hävitate selle siis hävitate te kõik,"¹ ütles ta levelleritele. Võim peab kaitsma eraomandit, kuid eraomandi allikaks pole ei võim ega ka looduslik õigus (Viimast väitsid levellerid). Eraomand on inimeste-vahelise kokkuleppe tulemus, mida kindlustab maa konstitutsioon ja kodanikuõigused. Inimesed peavad oma kokkuleppest pühalt kinni pidama, kuna selle rikkumine võib paisata kogu ühiskonna anarhiasse ja kaosesse.

Vaadeldaval perioodil kartsid independendid kõvasti radikaalseid muudatusi Inglismaa riigikorras. Seepärast pidasid nad ka vana vormi-monarhiat-parimaks kodanluse ja uusaadli kodanliku eraomandi ohutu tagamise vahend. "Palju rohkem patte tuleb sellest, kui te konstitutsiooni muudate, kui sellest, kui te ta säilitate,"² ütles Ireton 1647.a. levelleritele. Kuid monarhia säilitamine ei tähendanud, et independendid tahaksid taastada selle tema endistes õigustes. Ei, nad tahtsid valada vanasse vormi uue sisu.

Kaitstes Putney's kuningavõimu säilitamise vajalikkust

¹ AEP , II lk. 186.

² ibid., lk. 187.

63

levellerite vabariiklike tendentside vastu, püstitasid independentid loosungi: iga riigivorm on hea, kui ta tagab ohutuse oma alamate omandile ja vabadusele. Et nende alamate all mõeldi kodanlust ja uusaadlit, on selge.

Levellerite sotsiaal-poliitilised vaated, mis peegeldasid linna ja küla väikekodanlike masside võitlust revolutsiooni süvendamise eest kodanlik-demokraatlikus vaimus, olid oma radikaalsuse tõttu kodanlik-aadellikule leerile vastuvõtmatud. Käsiteldaval perioodil tuli nendega leppida kui paratamatu pahega. Otsustav võitlus levelleritega lükati edasi.

Teravnenud klassivõitlus ja rahvamasside surve sundis independente vabariigi väljakuulutamisele. Inglise revolutsioon saavutas oma kõrgpunkti. Ilma monarhia hävitamiseta poleks kodanlus suutnud teostada enese ees seisvaid ülesandeid.

Kõik see kajastus independentliku vabariigi sise- ja välispoliitikas, kodanliku ideoloogia edasises arengus, mida käsitleme järgmises peatükis.

I n d e p e n d e n t l i k v a b a r i i k
I n g l i s m a a l k u n i C r o m w e l l i
p r o t e k t o r a a d i n i
(1649 - 1653)

Juba 1649.a. 4. jaanuaril kuulutas alamkoda end inglise rahva kõrgeima võimu kandjaks, mis faktiliselt oli võrdne vabariikliku korra kehtestamisega Inglismaal. Juriidiliselt kuulutati Inglismaa vabariigiks sama aasta 19. mail.

Selle nelja ja poole kuu jooksul teostati maal mitu suure tähtsusega reformi.

Koos kuninga hukkamisega olid saanud surmahoobi ka kodanliku ühiskonnakorra arenemise peavaenlane - feodaalne monarhia. Jäi üle veel ainult kuningavõimu viimaste äärmuste likvideerimine, mille kallale independentlik vabariik kohe asuski.

17. märtsil kaotati parlamendi billiga kuningavõim kui "mittevajalik, koormav ning inglise rahva vabadusele, julgeolekule ja huvidele kahjulik institutsioon"¹, 2 päeva hiljem likvideeriti ülemkoda. Viimase asemele loo-

¹ ABP , I lk. 318.

65

di 41 liikmeline Riiginõukogu, kes teostas täidesaatvat võimu parlamendi kontrolli all. Kogu seadusandlik võim jäi ühekojalise parlamendi kätte, kelle liikmed nimetasid end "inglise vabaduse kaitsjateks".

Väliselt näis kõik kõige paremas korras olevat. Inglismaa oli vabariik. Rahvas oli tunnustatud igasuguse õiglase võimu allikaks. Ja kõrgeimaks riigivõimu organiks oli rahva poolt valitud alamkoda.

Niisugune oli independentliku vabariigi vorm, kuid sisu - see oli hoopis midagi muud. Kõigepealt parlament ise, või õigemini see pika parlamendi jäänus, mis Pride'i puhastusest oli säilinud, ei esindanud vähemalgi määral rahvast ega rahva huvisid. Selle nn. päraparlamendi sajast liikmest käis istungitel vaid 50 - 60 inimest, rõhuvas enamikus grandid ja nende pooldajad. Riiginõukogu 41-st liikmest olid 31 ka parlamendi liikmed. Ja kui veel seda arvesse võtta, et Riiginõukokku kuulusid kõrgemad ohvitserid eesotsas Cromwelliga siis on päevaselge, et independentlik vabariik 1649.a. polnud midagi muud kui grandide diktatuur, mis püüdis end asjatult peita parlamendi maski taha.

Noore vabariigi seisukord oligi küll kõike muud kui kadestamisväärne. Välisriigid ei tunnustanud teda. Rojalistid kuulutasid hukatud kuninga vanema poja Inglismaa kuningaks Charles II nime all, tegid Euroopa mandririikides kihutustööd vabariigi vastu, tapsid Inglismaa vabariigi saadikuid ja alustasid sõjaväe organiseerimist, et taastada monarhiat. Isegi kuninga troonita kuningas Charles II

pandi rakkesse: tema pidi sooritama suure abipalumis-
nee Euroopa kuningakodades.

Et "kuningamõrvajate vabariiki" tõesti karistada tu-
leks, selles olid kõik tähtsamad Euroopa mandririigid ühel
nõul, kuid mis puutus selle teostamisse, siis valmistas
see tõsise pettumuse nii Charles II-le kui ka rojalistide-
le. Hispaania ja Prantsusmaa olid sõjajalal, kusjuures mõ-
lemad südamepõhjas igatsesid "kuningamõrvajate" abi ning
toetust. Lisaks sellele oli Prantsusmaa kõikvõimas kardi-
nal Mazarin Fronde'i ülestõusust jagusaamisega seotud.
Saksa riigid oli muutnud jõuetuks äsjalõppenud Kolmekümne-
aastane sõda. Charles II võeti kõikjal lahkesti vastu,
puistati üle viisakusväljendite ja kaastundeavaldustega -
ja sellega asi piirduski. Polnud midagi teha. Tuli
katsuda ülestõusnud katoliikliku Iirimaa abil troonile saa-
da. Iirlastele anti igasuguseid lubadusi, mida oli seetõt-
tu eriti kerge teha, et kaotuse puhul ei saanud neid na-
gunii täita, võidu korral aga arusaadavalt ei tarvitse-
nudki neist kinni pidada. 1649.a. suvel muutub Iirimaa ro-
jalistide peamiseks tugialaks. Iirimaa annab oma rannikul
ulualust prints Rupertile laevastikule, siin formeerib markiis
Armand rojalistlikku sõjaväge sissetungiks Inglismaale.
Ja otse palsamina mõjub iga rojalisti valutavale südamele
sõnum, et šotlased on astunud läbirääkimistesse oma sea-
dusliku kuninga Charles II - ga. Trooni tagasivõtmise kü-
simustes.

Vabariigi välispoliitilist seisundit ei saanud kuigi

rõõmustavaks nimetada, ent sisepoliitiline - see oli veelgi süngem. Maal jätkus tööstus- ja kaubanduskriis. Tööpuudus muutus tõeliseks nuhtluseks. 1647 - 1648.a. ikaldused hakkasid laiadele rahvamassidele ka leiba lüksusesemeks muutma; küttepuud olid saanud selleks juba ammugi.

Sellises võimuletulnud klassidele raskes sise- ja välispoliitilises olukorras ei võinud ka armee laialisaatmine kõne alla tulla ja kogu 40 000 sõjaväe ülalpidamine langes rahvamasside õlgadele üha uued ja uued maksud muutsid rahva elu talumatuks ¹. City rahamehi aga maksustab parlament üsna tagasihoidlikult, et oma - momendil küll kuninga hukkamise pärast pahaseid, ent siiski sõpru, mitte lõplikult ära vihastada, sest revolutsioon oli nüüd ka independentidele lõppenud. Ainult rahvamassid ei tahtnud sellest aru saada sel lihtsal põhjusel, et nendele polnud revolutsioon veel ikkagi mitte midagi andnud.

Isandad olid küll vahetunud, kuid masside seisukord oli läinud hullemaks kui "türann" Stuarti ajal. Sellises olukorras puhkeb uue jõuga levellerite liikumine, mis on suunatud independentliku vabariigi vastu, kodanlik - demokraatliku vabariigi eest.

1648.a. aprillis kujunenud liit independentide ja le-

1

Kui riigikulud James I ajal moodustasid 500 000 naela aastas. Charles I ajal 700 000 - 800 000, siis nüüd olid need tõusnud 2 miljonile naelale aastas (Baptr , lk. 191).

68.

vellerite vahel oli nüüd kaotanud oma tähtsuse. Independentidel polnud seda enam vaja, sest ähvardav kontrevolutsioon oli purustatud ja nemad ise võimul. Levellerite nõudmised riigikorda demokratiseerida, anda valimisõigus kõigile inglastele (teenrid ja hulkurid välja arvatud), tühistada monopolid jne. - see kõik oleks tähendanud revolutsiooni süvendamist ja rahvavõimu kehtestamist.

Levellerite juht John Lillburne avaldas 1649.a. algul kaks pamfletti ¹, milles ta nimetas independentlikku vabariiki "Inglismaa uuteks ahelateks". Independentid heitsid seepeale levellerite juhid vanglasse. Oma kurbuseks polnud neil aga võimalik sedasama teha levelle-rite ideede ning nõudmistega, mis võitsid enesele üha rohkem pooldajaid nii rahvamassides kui ka armees. Sõdurid nõudsid samuti "Rahva kokkuleppe" kehtestamist nii nagu teisedki levellerid. Kuid sõjaväe äralibisemine independentide käest - see oleks tähendanud kodanluse kõikide seniste saavutuste kokkuvarisemist.

Independentid osutuvad isoleerituks ja nende ette tõuseb küsimus : kas koos rahvaga revolutsiooni edasise süvendamise poole, või koos City'ga rahva ja tema armee vastu? Valiku tegemine erilist peamurdmist ei nõudnud, sest City huvid olid ju lõppude lõpuks ka independentide omad huvid. Et aga niisugune liit tõesti teoks saaks, selleks tuli vastu tulla suurbodanluse nõudmistele. Kolo-

¹ Лилъберн ,lk. 47 jj.

69.

niaalvallutuste, Hispaania ja Hollandi kaubanduskonkurentsi kõrvaldamise ja merede ülemvalitsuse kättevõitmise osas. Independendid otsustasid need nõudmised teoks teha. 1649.a. veebruaris määrab parlament Cromwelli 10 000-lise armee ülemjuhatajaks, mis peab tegema lõpu "iiri barbarite mässule."

Enne seda tuli aga lõpp teha sisemistele rahutustele, purustada levellerid ja lüüa rahvarevolutsioon eos. Sest kui ustavad väeosad viia Iirimaaale, siis saavad levellerid Inglismaal vabad käed - ja see ei töötanud võimul olevaile klassidele midagi head.

Aprillis puhkes sõdurite ülestõus Londonis, mais toimus sama Salisbury's, Lancashire'is jm.. Nõuti "Rahva kokkuleppe" kehtestamist, levellerite nõudluste elluviimist.

Olgu siinkohal märgitud, et see "Rahva kokkulepe"¹ oli levellerite poolt uuesti ümber töötatud ja täiendatud. Siin olid edasi arendatud need ideed, mis olid aluseks samanimelisele konstitutsiooniprojektile 1647.a.

Punase joonena läbib projekti rahva suveräniteedi idee. Inglismaa peab olema vabariik, milles kõrgem võim kuulub ühekojalisele parlamendile. Valimisõigus on kõigil meestel (teenrid ja hulkurid välja arvatud) 21 eluaastast peale. Igal inimesel on juba sündides nn. looduslik õigus osa võtta valimistest, omada eraomandit jne. Endiselt on jäänud püsima kitsendused valimisõiguse osas, näidates sel-

¹ ABP , I , lk. 298 jj.

gelt levellerite väikekoodanlikku piiratust.

Parlament valitakse vaid üheks aastaks. Täidesaatev võim on seadusandlikust võimust lahutatud. Usuasjades ja trüki vabaduses tuleb keelata "türanniat taastada katsuvad avaldused, muidu aga ärgu segagu end riik siin vahele. Seaduse ees peavad olema kõik võrdsed.

Need on põhimised punktid levellerite "Rahva kokkuleppe" viimases avaldatud variandis, ja nendest näeme me selgesti, et levellerite poliitiline programm on radikaalkoodanlik programm. Levellerid kaitsevad siin koodanlike suhete edasist arengut, nõuavad nende takistuste kõrvaldamist, mis seisid sellel arenguteel ees.

Antud momendil aga andsid väikekoodanlikud demokraadid - levellerid - massidele ideelise relva ja praktilise programmi masside võitluses vabariikliku korra demokratiseerimise eest

Cromwell ja Fairfaks surusid ülestõusud otsustavalt maha. Ülestõusude juhid hukati. Parlament avaldas Cromwellile tänu "rahvuse teenimise eest" ja City, kellele Cromwell veel eile oli olnud "kuninga mõrvar", kinkis talle kuldkarika.

Näis, et levelleritest on jagu saadud, kui korraga saabusid parlamenti veelgi sõnumid. Nn. "tõelised levellerid" ehk diggerid on asunud oma ideede praktilisele teostamisele ja künnavad Surrey krahvkonna söötis olevaid maid.

Inglismaa proletariseerunud kehvistu ideid ja võitlust maa eest väljendasid kõige selgemini diggerid. Väljendades

71

vähese maaga, või maata külakehvistu, poolproletaarlaste - pooltalupoegade, sulaste ja linna plebeilaste kihtide huvisid, kinnitasid nad, et eraomand on lihtrahva kõikide hädade põhjuseks. Õiglast ühiskonnakorda on võimalik luua vaid ühiskondliku omandiõiguse kehtestamisega maale.

Diggerite arvates tekkis eraomand sellest, et "esiisa Aadama hinges sai ahnus võitu õigluse üle"¹. Sellest patulangemisest peale sai eraomand võitu ühiskondliku omandi üle. Väikene enamus kuulutas viimase vägivaldselt enese omanduseks. Nüüd tuleb esialgne olukord taastada.

Varade ühistamine läks välja kodanlik - demokraatliku võrdsusmõiste raamidest; see tähendas proletaarsete klasside hävitamise nõuet. Siiski mõistsid diggerid võrdsustamist lihtsalt primitiivse talupoegliku võrdsustamisena. Kõigil olgu võrdne õigus maale ja selle harimisele. Kehvikud muutugu väiketootjateks, kes harivad oma maatükki isikliku tööga, vabana igasugusest ekspluateerimisest.

Diggerite juht ja ideoloog Gerard Winstanley süüdistab oma pamflettides independente rahva petmises, kuna need pärast monarhia hävitamist andsid vabaduse üksnes rikkastele. Winstanley saatis Cromwellile kirja Inglismaa muutmisest ideaalseks vabariigiks.

Niipea kui teated söötisolevate maade kündmisest Londonisse jõudsid, otsustas Riiginõukogu kohe tegutseda. Surrey'sse saadeti ratsavägi diggereid laiali ajama. Valitsuse poolt määrati diggerite juhtidele kõrged rahatrahvid,

¹ ABP , II lk. 172.

42

elanikud hävitasid nende poolt külvatud viljaseemne ja sõdurid kiskusid maha nende elamud.

Pärast seda kadus diggerite liikumine üsna kiiresti poliitilise võitluse areenilt.

Viimaks ometi oli ähvardavast rahvarevolutsioonist jagu saadud. Independentidel olid nüüd vabad käed Iirimaa suhtes.

19. aug. 1649.a. maabus Cromwell koos sõjaväega Dublinis. Vabariigi kindral Johanson oli just purustanud Dublinit piirenud rojalistide jõud, parlamendi laevastiku admiral Blane oli puhastanud mere prints Ruperti laevadest, kuid olukord oli siiski raske. Oli karta uute rojalistlike vägede saabumist kontinendilt - ja Cromwell hakkas tegutsema äärmise kiirusega ning julmusega.

Iiri armeed tuleb purustada enne, kui nad saavad abi mandrilt; julmus peab hirmutama iirlasi ja nad demoraliseerima - niisugune oli Cromwelli plaan. Selle plaani elluviimist ta alustaski.

Kõigepealt ründas ta Drogheda't Iirimaa põhjaosas. 10. septembril võeti kindlus tormijooksuga, mida juhtis isiklikult Cromwell. Tema käsu peale korraldati siin niisugune veresaun.

14. oktoobril jagas Drogheda saatust ka Wexford Lõuna-Iirimaaal, kus tapeti 2000 inimest soo ja venuse peale vaatamata. 1643.a. lõpuks olid peaaegu kõik Iirimaa ida - ja lõunapoolsed rannikulinnad Cromwelli käes, iirlaste peajõud purustatud ja Cromwelli plaani esimene pool teostatud.

43

Kuid hirmutada iirlasi julmusega ja sundida neid niimoodi alistuma - selles eksis ta rängasti. Iirlased ei mõtelnudki relvi käest panna. Lühikese ja võiduka sõja asemel arenes visa ja raske võitlus iga linna, iga kindluse pärast. Sissetungil saare sisemusse sai Cromwell 1650.a. mais Cloumeti kindluse juures raskelt lüüa, koostades üle 2000 mehe surnutena.

Nüüd otsustas Cromwell eelistada armu hirmule, et sellisel moel leevendada iirlaste ägedat vastupanu. Kuid see ei aidanud. Võitlus jätkus. Alles 1652.a. maiks suutsid inglased Iirimaa alistamise lõpule viia.

Selles võitluses hukkus kolmandik Iirimaa elanikkonnast. Maa oli laastatud. Iirimaaal valitses nälg, möllasid epideemiad. "Võis läbi sõita kakskümmend miili kohtamata ainsatki elavat olevust - ei inimest, looma ega lindu,"¹ kirjutab üks kaasaeglane, inglise ohvitser.

Niisuguses olukorras oli Iirimaa, kui inglise parlament alustas maa kolonisatsiooni. Kõigepealt tuli kindlaks teha iga iirlase "süü", kes oli võidelnud inglaste vastu. Vastavalt "süü" suurusele konfiskeeriti varandus, võeti ära maa, poodi üles jne. . Seda kõike teostati 1652.a. väljaantud "Iirimaa korraldamise akti" põhjal, et sellel halastamatul paljaksriisumisel oleks ka seaduslik alus. Hulgaliselt asundati iirlasi sunniviisil saare lääneossa Connaught'i, sealsetele tühjadele ja viljatutele maadele. 34 000 iirlasest sõ-

¹ Джексон , lk. 79 - 80.

durit emigreerusid "vabatahtlikult" mandrile ja astusid sealsete kuningriikide teenistusse.

Orbudest ja kodututest lastest, keda inglaste "kuulsusrikka" sõja ja edukate konfiskeerimiste tõttu oli tekkinud Iirimaal terve armee, oskas inglise kodanlus väga kasulikult lahti saada. Valitsus müüs nad agentidele maha, kes vedasid lapsed Põhja-Ameerikasse. Seal müüdi nad edasi kui - "sunnitöölised". See äri osutus nii tulutoovaks, et agendid olid peagi tagasi uue partii saamiseks. Kui kodutute tagavara Iirimaal lõppes ja valitsus oma häid ärisõp-ru enam uue kaubaga ei saanud varustada, läksid need üle isevarustamisele. Iirimaal algas jaht inimestele. Alles siis kui agendid hakkasid juba ka inglasi röövima, ja mitte üksnes Iirist, vaid ka Inglismaalt eneselt, muutus kodanlus järsku "humaanseks" ja keelas inimestega kaubitsemise ¹.

Kaks kolmandikku Iirimaa territooriumist läks vallutajate kätte. Osa sellest said enesele Londoni spekulandid, osa Cromwelli armee ohvitserid. Palju maad jagati ka sõduritele saamatajäänud palga eest, kuid suuremal osal neist tuli vaesuse tõttu loobuda oma osast ja müüa need poolmuidu ohvitseridele ja spekulantidele. Nii oskas kodanlus ka sedapuhku kasudega kaubelda. Suurmaapidajaiks Iirimaal muutusid spekulandid, sõjaväe varustajad, rida ohvitseri eesotsas Cromwelliga, kuid sõdurid kui suure vaeva nägijad ei saanud midagi. Iiri talupojad muutusid sulasteks või rent-

¹ Джексон , lk. 81-82.

45.

nikeks oma endistel maadel.

Iirlaste maade abil pääses vabariik võlgadest ja independentlik ohvitserkond ei soovinud nüüd enam muud, kui lõpetada kõige kiiremas korras revolutsioon, et siis iiri suurmaaomanikuna nautida kõiki teiste töövilja tulemusena saavutatud hüvesid.

Cromwell ei saanud Iirimaa vallutamist lõpule viia, sest 1650.a. mais kutsuti ta Londonisse. Kodanlus vajab jällegi ta mõõka - sedapuhku šotlaste vastu.

Pärast lüüasaamist Iirimaal panid rojalistid kõik oma lootused šotlastele. Viimased olid nõus Charles II troonile aitama sel tingimusel, et ta paneb nii Inglismaal kui ka Iiris kehtima presbüterliku kiriku.

Vabariik otsustas, et rünnak on parim kaitse. Ja enim kui šotlased oleksid jõudnud veel midagi ette võtta, saadeti juba põhja 16 000 - line armee eesotsas Cromwelliga.

Sõjakäik ei läinud algul kuigi edukalt ja kui Cromwelli endine lahingukaaslane ja nüüdne šoti vägede ülemjuhataja Leslie inglased Dunbori sulustas, näis retk lõppevat täieliku katastroofiga. Paljud pidasid Cromwelli seisukorda lootusetuks ja ta isegi ei uskunud enam pääsemisse. Kuid seal tegi muidu nii osav strateeg Leslie vea, laskudes oma kindlatelt positsioonidelt alla orgu, kus Cromwelli ratsavägi võis edukalt tegutseda. Cromwell kasu-

¹ Douglas , lk. 95 jj.

tas selle kohe ära ja 3. septembril 1650.a. toimunud Dunbori lahing muutus Cromwelli sõjalise kuulsuse pärjaks. Pärast Dunberi vallutas Cromwell Edinburgh'i ja talvitas armeega siin.

1651.a. esimesel poolel katsus ta šoti vägesid, kelle etteotsa oli pandud Charles II isiklikult Stirlingist välja lüüa - kuid tulemusteta. Siis mõtles ta välja ootamatu manöövri, tõmbus oma vägedega šotlastest põhja poole ja jättis tee Inglismaale vabaks. Charles II langeski lõksu. Šoti väed marssisid Inglismaale, Charles II avaldas üleskutseid inglise rahvale sõjaväkke astumiseks. Rahvas astuski selle peale massiliselt sõjaväkke, kuid mitte sõjalistlikku vaid vabariiklikku armeesse. Sest ükskõik kuidas massid ka independentlikku vabariiki suhtusid, ent šotlaste poolt toodavat kuningat nad vihkasid.

Cromwell ruttas Charles II-le järele ja 3. septembril 1651, Dunbori lahingu aastapäeval toimus lahing Worcesteri juures. Cromwell purustas šotlased täielikult.

Ainult mõni üksik, nende õnnelikkude seas oli ka Charles II, pääses surmast või vangilangemisest.

Šotimaaga oli nüüd lõpetatud. Nagu Iirimaa nii liideti ka Šotimaa inglise vabariigiga. Šoti aristokraatialt ja keskaadlilt konfiskeeriti maad või asendati see kõrge rahatrahviga. Konfiskeeritud maad siirdusid enamuses šoti kodanluse kätte. Inglasi šoti kaljud suuremat ei huvitanud ja seepärast ei tulnud šotlastel ka taluda selliseid ebainimlikke julmuseid nagu Rohelise Saare elanikel. Kuid ka Šoti-

77

maa suhtes esines independentlik vabariik samuti väikese rahva orjastajana.

Kodanlik independentlik vabariik näis olevat nüüd lõplikult kindlustatud. Rojalistliku interventsiooni oht oli likvideeritud, vabariigile vaenulikud aadlikud ja kodanlased lepitatud, levelleritest ja diggeritest jagu saadud. Üksteise järele tunnistasid Inglise vabariiki kontinendi suurriigid.

Ja siiski varises vabariik juba 1653.a. kokku, asendudes protektoraadiga s.t. Cromwelli diktatuuriga. Mispärast ja kuidas? - vaatleme seda veidi lähemalt.

Independendid olid olnud kodusõja, revolutsiooni ja võimule tõusmise ajal radikaalid presbüteritega võrreldes. Kuid ei tule unustada, et nad olid kodanlikud radikaalid. Kuninga hukkamine oli nende revolutsioonilisuse ja radikalismi kõige äärmine piir. Ja selle piirinigi läksid nad ainult viimase häda sunnil s.t. kui nad olid lõplikult veendunud, et massid hukkavad kuninga igal juhul. Parem siis teha seda ise ja petta masse jällegi tükiks ajaks oma "radikalismiga", kui lasta ülestõusnud rahval monarhia kukutada ja rahvavõim kehtima panna. Ja nii võitsidki independendid paratamatuse tõttu endile "kuningamõrvajate" nime rojalistide silmis.

Kuid needsamad "kuningamõrvarid" ja "monarhia kukutajad" polnud vähem mures kodanluse võimu säilitamise pärast, kui nendega "opositsioonis" olevad ühiskonnakihid - suurokodanlus ja uusaadli ladvik. Ja seda kodanluse uhiuut või-

78

mu ähvardasid kaks väga kardetavat vaenlast: rojalistlik kontrevolutsioon ülalt ja rahvarevolutsioon alt. Siin tuli omada suurt osavust, et mõlemate hädasohtudega toime tulla.

Rojalistide osas see õnnestus. Independentid suutsid rojalistliku kontrevolutsiooni rahva abil purustada. Aga mida nüüd peale hakata massidega, kes nägid iga päevaga üha selgemini, et vabariik pole midagi muud kui ainult nende rõhumise vahend kodanluse huvides, et Stuartite "türanniat" on asendanud veelgi hullem kodanlik oligarhia.

Kogu independentliku vabariigi seadlusandlus ja kogu päraparlamendi tegevus on kõige eredamaks näiteks võimule tõusnud kodanluse omakasupüüdlikkusest, mille terav ots oli pööratud masside vastu. Vabariik ei kaotanud copyholdi ja selle pidajad pidid kandma oma lordide kasuks endiselt feodaalseid koormusi. Taastajaid kaitses vabariik suurema innukusega kui seda olid teinud Stuartid. Puutumatuks jäi kirikukümnis. Rahva maksukoorem oli kasvanud. Sõnavabadusest ja ususallivusest - independentide omaaegsetest loosungitest ei tehtud väljagi. Selle asemel lämmatas tsensuur demokraatlikku ajakirjandust. Julmalt jälitati seletante.

Samal ajal aga kehtestas vabariik kodanlusele soodsaid seadusandlikke akte - 1650.a. seadus, mis keelas

¹ ABP, I k. lk. 460.

välisriikidel Inglise asumaadega kaubelda ilma valitsuse teadmata ja nn. "Navigatsiooniakti" 1651.a., mille põhjal tohtis kaupu kõikidesse Inglise valdustesse vedada ainult inglise laevadel või selle maa laevadel, kust kaup ise pärit. Niisugune protektsionistlik kaubanduspoliitika vastas kõigiti suurbodanluse ja kodanlikustunud aadli huvidele, olles suunatud Inglismaa vana võistleja Ühendatud Madalmaade kaubanduse õõnestamisele ¹.

Ja muutunud olid ka independendid.

Iirimaa vallutamiseega olid independendid rikastunud maade konfiskeerimise arvel, olid muutunud ise suurbodanlistideks ja see lähendas neid suurbodanlusele ja uusaadli ladvikule. Kuid veelgi tähtsam oli nende hirm masside kasvava rahulolematuse ees, hirm saadud varandustest jälle ilma jääda. Iirimaa vallutamine oli revolutsioonile suureks kahjuks. Kõigepealt ei mõtelnudki Iiri suurbodanlikeks saanud independentlik ohvitserkond enam revolutsiooni jätkamisele, vaid selle kõige kiiremale lõpetamisele. Iirlaste rõhumise tagajärjel tekkinud alistatu viivaen oma rõhujate vastu, sundis viimaseid tarvitusele võtma kõige karmimaid abinõusid iirlastest elanikkonna suhtes ja nii muutusid inglise rõhujad Iirimaaal kõige süngema reaktsiooni tugedeks ka Inglismaal.

Oma kirjas Marxile 1869.a. kirjutab Engels "Iiri aja-

¹ Navigatsiooniakti kehtestamine ajendas Inglise Madalmaade sõja (1652 - 1653), mis lõppes Inglismaa võiduga.

loo näitest selgub, missuguseks õnnetuseks on rahvale orjastada teist rahvast. Kõik iglise sigadused on pärit Iiri Pale'ist. Pean veel uurima Cromwelli ajastut, kuid mulle paistab kaheldamatuna, et asjaolud Inglismaal oleksid võtnud teise pöörde, kui poleks olnud tarvilik sõjaväeline võimutsemine ja uue aristokraatia loomine Iirimaal

Rahva silmis oli kogu independentliku vabariigi rõhumissüsteemi sümboliks päraparlament ja selle otsustaski independentlik ladvik eesotsas Cromwelliga rahva pahameelele ohvriks tuua.

Esimese sammu selleks astus Cromwell kohe pärast Dunburi lahingut. Ta saatis parlamendile kirja, milles kutsus seda üles rahva olukorda kergendama. Parlament, mis koosnes nüüd vaid 50 - 60 liikmest, kelle peamuredeks oli oma tasku täitmine ja riigikassa varastamine, jäi täiesti ükskõikseks Cromwelli nõudmisele. Seda oli muide ka Cromwell ise ette arvestanud ja seepärast oma kirjas nii suuri nõudmisi esitanudki. Tema plaan: parlamenti kompromiteerida, õnnestus hiilgavalt.

Ent laiali saata parlamenti, kes enam mitte kedagi peale iseene ei esindanud, see polnud sugugi nii lihtne. Päraparlamendi liikmed ei mõelnudki käest ära anda oma tulusaid kohti, mis võimaldasid nii kenasti altkäemaksu võtta, börsil spekuloida ja riiki varastada ...²

Kuid mida rohkem vabariik meeldis parlamendi tege-

1 Маркс и Энгельс , Соч. Т. XIV

lk. 270 jj.

2 Багр , lk.

linskitele, spekulantidele ja rahatuusadele, seda vähem poolehoidu tundsid tema vastu laiad rahvamassid. Laialt levinud sektantlus, eriti nn. viienda monarhia pooldajad ja "tuhandeaastase rahuriigi" ootajad, mis oli suunatud independentliku vabariigi vastu, sundis Cromwelli ja independentliku ohvitserkonna ladvikut kiirustama¹. Pärarparlamendi edasieksisteerimine ähvardas küsimärgi alla panna kodanlike klasside kättevõidetud saavutused.

Tuli tugevat survet avaldada kuni parlament lõpuks kuulutas, et ta läheb laiali 1654.a. novembris.

Siiski oli pärarparlamendi liikmetele "rahvaesindajate tegevus" parlamendis nii südame külge kasvanud, et nad sellest tulusast tööst kuidagi loobuda ei tahtnud. Asudes 1653.a. kevadel uue parlamendi valimise seadust arutama jõudsid nad lõpuks järgmise projekti välja mõelda: 1) pärarparlamendi liikmed arvatakse automaatselt uue parlamendi ja ka kõikide järgnevate parlamentide koosseisu. 2) pärarparlamendi liikmetel on õigus kõrvaldada uue parlamendi koosseisust igat neile soovimatut saadikut.

Ohvitserkonna ladvik koos Cromwelliga lükkas selle projekti otsustavalt tagasi. Kuid pärarparlament ei annud alla. 20 aprillil 1653.a. pani ta projekti kiirendatud korras hääletusele, et muuta see seaduseks, minna siis viivitamatult laiali ja seada maa sündinud fakti ette.

Kui koosolekul viibiv kindral Harrison informeeris

¹ Peale selle jätkusid endiselt rojalistide taotlused, kehtestada jällegi Inglismaal monarhia.

sellest Cromwelli, sattus viimane marru. Ta tormas kohe parlamenti. Ja kuigi tal oli väga kiire, ei unustanud ta siiski kaasa võtmast 30 - 40 sõdurit, kes parlamendi tema käsul laiali kihutasid ¹. Sama päeva õhtul tabas ka Riiginõukogu parlamendi saatus.

Parlamendihoone oli nüüd lukus, võtmed Cromwelli taskus ja üksnes kellegi naljahamba poolt uksele kirjutatud märkus: "See maja on välja üürida ilma mööblite" ² - tuletas veel meelde, et siin oli asunud parlament.

Päraparlamendi asemel katsus Cromwell luua autoriteetsemat rahvaesindust, kes samal ajal oleks ka talle kuulukas. 1653.a. juulis astuski kokku nn. väike parlament. See parlament oli koostatud küll väga hoolikalt ³, lootusi ta siiski ei täitnud. Väikesesse parlamenti sattus palju väikekodanlikke radikaale.

Selle asemel, et "möödukalt" ja "arukalt" riigiasju arutada ning sõnu teha, läksid väikese parlamendi liikmed üle tegudele ja veel missugustele!

Peale terve rea makse kergendavaid seadusi, kavatses

¹ Oliver Cromwell, Letters II , lk. 328 jj.

² Gordiner , lk. 265.

³ Siia kuulusid independentlike koguduste poolt esindatud kandidaadid, kusjuures nende kandidaatide nimestik oli kontrollitud ja täiendatud ohvitseride nõukogu poolt. Sellesse parlamenti sattus ka kaunis palju nn. viienda monarhia pooldajaid, kes esindasid radikaalset tiiba.

83.

parlament lihtsustada kohtupidamist kodifitseerida kohtumenetluse korda, kaotada kümnisemaksmine ja lahutada kirik riigist.

Need ettepanekud näisid kodanlikele klassidele niivõrd ähvardavatena ja ohtlikena, et väikese parlamendi vastu alustati kohe laiaulatuslikku laimukampaaniat. Cromwell, kes märkas, et ta väikese parlamendi kokkukutsumisega oli teinud vea, tegi küll erapooletu näo, kuid toetas sisuliselt ammu ladviku rünnakut parlamendi vastu. Ühele oma sõbrale ütles ta avameelselt, et ta avameelselt, et ta tundvat nüüd rohkem rahutust nende lollide pärast kui varem päraparlamendi kelmide pärast ¹.

12. detsembril 1653.a. kuulutasid väikese parlamendi parempoolsed saadikud kodanliku ja aadelliku ringkondade tugeval survega parlamendi laialisaadetuks. Vasempoolsete protestid jäeti tähele panemata. 27. liiget keeldus parlamendihoonest lahkumast, kuid sõdurid, kellel parlamentide laialiajamises oli juba üsna suur staaž, said nendega hõlpsasti hakkama.

Parlamendi parempoolsed saadikud aga suundusid Cromwelli juurde Whitehall'i ja andsid kogu võimu tema kätte.

Väikese parlamendiga kompromiteeris vabariik end inglise kodanluse silmis lõplikult. Suurkodanlus - uus-aadel nägi, et vabariik ei suuda garanteerida kõikide nende eeliste püsimist, mida kodanlus juba kätte oli võitnud.

¹ Cromwell Letters , lk. 367 jj.

84.

Seda võib teha ainult üks isik, kellel on piiramatu võim. Ja selliseks isikuks võis olla ainult Cromwell - sõja-
väe ülemjuhataja, keda tema sõdurid uskusid pimesipäi.

Paar päeva pärast väikese parlamendi laialiajamist esitas ohvitseride nõukogu uue konstitutsiooni projekti ¹, mille järgi vabariiki juhib eluaegne protektor, kes valitseb koos parlamendiga. Faktiliselt kuulus võim ainult protektorile, parlamendi tähtsus oli tühine. 16. detsembril 1653.a. andis Cromwell uuele konstitutsioonile truudusevande astudes lordprotektorina riigi etteotsa.

Kodanluse ja gentry hirm rahva ees ja nende igatsus "kõva käe" järele olid vabariigi hukkumise eelduseks. Vabariikliku korra kriisi aitasid süvendada Iirimaa ja Šoti vallutamine, mille tagajärjel senine rahva-armee hakkas muutuma üha rohkem Cromwelli armeeks ja independentide enamus lähenema suurbodanlusele, kaotades kogu oma radikaalsuse, eraldudes rahvast ja asudes teenima suurbodanluse huve. Sellele lisaks teeb veel Cromwelli edukas välis- ja kaubanduspoliitika, mida ta ajas valitsevate kodanlike klasside huvides ja mis tõstis tema populaarsust nendes ringkondades. Kõige selle tõttu varises vabariik kokku.

Vabariigi ajal 1649 - 1653.a. muutus tunduvalt independentide majanduslik ja ühiskondlik seisund. Nad olid riigis võimul, rikastusid selle aja jooksul. Kõik see peegeldus ka nende ideoloogias.

¹ ABP, II , lk. 14 jj.

85.

Vabariigi kehtestamine on pöördepunktiks independentide tegevuses ja ideoloogias. Kuigi nende poliitikas ka senini oli küllaltki reaktsioonilisi nähtusi, tuli neil siiski rahvamasside survele ka nii mõndagi revolutsioonilist läbi viia. Nüüdsest peale aga hakkavad independentid üha avalikumalt üle minema kontrevolutsioonilisele rahva huvide reetmise teele.

Rahvamasside survele olid independentid pidanud välja kuulutama vabariigi. Kuningas oli hukatud ja vabariik seega muutunud faktiks. Kuid vältida selle vabariigi muutmist demokraatlikuks, teha sellest kõige sobivam vahend kordanuse ja uusaadli huvide kaitsmiseks, - see oli nende võimuses ja selle viisid nad ka läbi.

Kui eelnenud perioodil independentid olid igati kaitsnud konstitutsioonilist monarhiat, siis tuli neil nüüd tahes-tahtmata hakata vabariiklasteks. Milles see "vabariiklus" seisneb, sellest allpool.

Vaadeldaval perioodil pakuvad meile independentide ideoloogia seisukohalt kõige suuremat huvi inglise ühiskonnategelase ja luuletaja John Miltoni ja Marchmont Nudhami teosed.

Independentid pidid eelkõige näitama, et kuninga hukamine ja independentliku vabariigi kehtestamine on seaduslikud aktid. Selle tõestasid ära ülalnimetatud autorid.

Milton oma pamfletis "Kuningate ja magistratide võimu püsimise tingimused (1649) väidab, et türannide võim pärineb kuradist. Sellest tingituna on türannia vältimatu-

86.

teks liitlasteks ebaõiglus, tapmised, vägivald, purustamised jne., millest järeldub, et niisugune võim tuleb hävitada. Tüürannist kuninga vastu võib rahvas alati välja astuda, ja see on täiesti seaduslik. Kuningas on vastutav oma alamate ees. Teda võib kohtu alla anda, kukutada ja hukata. Kuninga võim pole pärandatav, nii nagu pole pärandatav ühegi magistraadi võim, kes täidab oma kohuseid vaid teatud aja jooksul. Seega oli Charles I kui kodusõja peasüüdlase ja tüüranni hukkamine täiesti seaduslik.

Et Miltoni vaated langesid kokku independentide omadega, seda näitab muide parlamendi deklaratsioon viimaste revolutsioonisündmuste kohta, mis avaldati pärast Miltoni pamfleti ilmumist 21. märtsil 1649.a. Parlamendi deklaratsioonis on kasutatud tervet rida Miltoni pamfletis esitatud printsiipe.

Selles pole ka midagi imestamisväärset, sest teatavasti oli Milton independentliku vabariigi Riiginõukogu sekretäriks, olles niimoodi suurepäraselt kursis independentide kavatsuste ja ettevõtetega.

1651.a. ilmub Miltoni "Inglise rahva kaitseks"², milles Milton veelgi tugevamalt alla kriipsutab, et monarh allub seadustele nagu iga kodanik, ja kui ta neid rikub, tuleb ta anda kohtu alla ja hukata.

Vabariiki peab Milton kuningriigist paremaks, kuid tal pole ka midagi parlamendi poolt piiratud kuningavõimu

¹ ABP , II , lk. 190

² Stern , lk. 57 jj. 97 jj.

87

vastu. Samal seisukohal olid ka Cromwell ja teised silmapaistvamad independendid. Parlamendi tegevuse õigustamiseks kuninga hukkamisel toob Milton arvukalt pretsedente ajaloost kuni Vana - Roomani välja. Oma pamflettides kaitseb Milton kirglikult seda ühiskonnakorda, mis kehtestati Inglismaal vabariigi väljakuulutamise ja mis kaitstes inglise kodanluse ja uusaadli huve.

Rahva seas suure populaarsuse võitnud suveräniteedi idee, mille tõstsid üles levellerid, sundis ka independente seda omaks võtma. Samuti näis meile, et tervet rida 1647 - 1649.a. revolutsioonilisi sündmusi, mille independendid masside survele läbi viisid, on kõige paremini võimalik põhjendada rahva suveräniteedi ideega.

Ka Milton võtab selle idee omaks, katsudes selle abil põhjendada independentide praktilist tegevust, eelkõige kuninga hukkamise paratamatust. Oma seisukohtade tõestamiseks tsiteerib ta piiblit, kasutab ära antiikse kreeka filosoofide poliitilisi teooriaid ja jõuab lõpuks järgmistele tulemustele:

Kuningavõim pärineb rahvalt. Rahvas on andnud selle kuningale üle üldise hüveolu nimel. Andes selle võimu kuningale kokkuleppe alusel üle, jäi rahvale kõrgeim võim, mida ei saa rahvalt ära võtta ilma tema "looduslikult kaasa-sündinud õigusi" rikkumata. Sellest järeldub ka kuninga vastutamine rahva ees ja rahva õigus kuningat kukutada, hukata jne. Võrreldes levellerite "Rahva kokkuleppes" esitatud rahva suveräniteedi mõiste ja sellest tulenevate radi-

88

kaalsete kodanlik-demokraatlike nõudlustega, on Miltoni "rahva suveräniteedi idee" palju kitsam mõõdukam.

"Rahva suveräänsete õiguste" abil aga õigustab Milton selliseid independentide tegusid nagu kuninga hukkamine, ülemkoja likvideerimine ja independentliku alamkoja poolt kõrgeima võimu haaramine kogu maal. Ühe sõnaga, kõiki neid abinõusid, mis võimaldasid kodanlusel ja uusaadlil võimule tulla.

Miltoni vaadete kodanlik piiratus tuleb kõige selgelt nähtavale selles sisus, mille ta mahutab mõistesse "rahvas". Pärast pikki ja igakülgseid arutlusi selgub, et "rahvas" on vaid kodanlus ja uusaadel. Samuti on ka Miltoni vabariiklus kaugel sellest vabariiklusest, mille nimel laiad rahvamassid võitlusse läksid stuartite absolutismiga.

Vabariigis, mille Milton oma pamflettides kujutab, on rahva laiade masside osavõtt poliitilisest elust üsna väike. Valimisõigus on piiratud mitmesuguste kitsendustega, eksisteerib eluaegne senat jne.

Demokraatiavastastest meeleoludest on kantud ka Marchmont Nudhami raamat "Inglise vabariigi üritus" ¹ (1650). Selles raamatus on autori seisukohad ja tugeva võimu idee esitatud just sellisel kujul, nagu see independentide poolt oli Inglismaal tegelikult teostatud. Independentliku vaba-

¹ ABP, II , lk. 196.

riigi seaduslikkust tõestab Nudham põhjendusega, et jõud on iga riigi aluseks. Kokkulepe võib selleks olla vaid niikaua, kuni asi pole läinud kodusõjani; kodusõjas otsustab juba jõud. Jõu ja kokkuleppe vahele asetab Nudham võrdusmärgi, seepärast on ka independentlik vabariik seaduslik, kuna independentid kodusõjas võitsid.

Nende arutluste kõrval püüab Nudham näidata, missugune kaos ja anarhia ähvardaks inglasi sel juhul, kui Inglismaal kehtestatakse demokraatlik vabariik levellerite "Rahva kokkuleppe" põhimõtetel.

Nagu Miltoni, nii olid ka Nudhami seisukohad heaks ideoloogiliseks relvaks kodanluse ja uusaadli käes, et õigustada oma võimu haaramist. Nudhami jõuteooria oli sobivaks argumendiks protektoraadile ülemineku paratamatuse tõendamises.

Samuti diskrediteerivad mõlemate autorite pamfletid levellerite liikumist, millele oli tehtud küll vägivaldne lõpp, kuid mille ideed olid rahva seas veel nüüdki populaarsed.

Parimaks riigivormiks on independentlik vabariik, mis õnneks Inglismaal on kehtestatud. Selle muutmine demokratiseerimise suunas tähendaks häda ja õnnetust kogu rahvale.

Oma agressiivse välispoliitika ja võimutsemise õigustamiseks tõstavad independentid kilbile sõjaka natsionalismi idee. Inglise rahvas on "jumala väljavalitu". Jumal ise on pannud inglise rahvale erilise püha missiooni

vabastada kõik teised rahvad katolitsismi ja kuningliku türannia ikkest.

Cromwelli vallutusretked Iiri ja Šotimaale kogu tema julm koloniaalpoliitika, mis teostati kodanluse ja uusaadli huvides, oli leidnud enesele religiooni sanktsiooni.

Kokkuvõtet tehes independentide ideoloogiast vabariigi ajal, näeme selgesti, kui kujukalt selles kajastusid kõik need muudatused, mida independentid vahepeal olid läbi teinud. Ühtlasi näeme me ka seda, kuidas vabariigi ajal üha rohkem tugevnevad independentide kontrevolutsioonilised seisukohad, mis leiavad kõige selgema väljenduse ülalkäsitletud natsionalismi idees.

Cromwelli protektoraat.
Stuartite restauratsioon
1660 ...

1653.a. riigipöördega pääses võimule armee independentlik ladvik. See asjaolu vajutab oma pitseri kõigile järgnevatele sündmustele kuni Stuartite restauratsiooni ni välja. Kõige selgemini avaldub see protektoraadile iseloomulik joon protektoraadi konstitutsioonis "Valitsemise vahend", mis töötati välja Armees Nõukogus ja võeti vastu 1653.a. 16. detsembril.

Selle järgi koondub seadusandlik võim lord-protektori ja ühekojalise parlamendi kätte, täidesaatev võim kuulub lord-protektorile ja Riiginõukogule. Viimase liikmed nimetatakse eluks ajaks. Sõjavägede käsutamisosigus kuulub lord-protektorile ja parlamendile, kui viimane koos on, või Riiginõukogule parlamendi - istungite vaheaegadel. Protektor ja Nõukogu võivad istungite vaheaegadel seadusi välja anda.

Parlament koosneb neljasajast liikmest. Valimisõigus on piiratud varandusliku tsensusega. See oli võrdlemisi kõrge (200 naelsterlingit). Parlament kutsutakse kolme aasta jooksul üks kord kokku kõige rohkem viieks kuuks.

Nõukogu liikmed nimetas protektor.

Konstitutsiooni autorid - armee kõrgemad ohvitserid - püüdsid igasuguste juriidiliste formuleeringutega peita armee ladviku sõjalist diktatuuri konstitutsiooniliste vormide taha. Faktiliselt võis parlament ainult finantside kontrolli osas rohkem kaasa rääkida.

Kogu võimutäius maal kuulus armee ohvitseride ladvikule, eesotsas Cromwelliga.

Sotsiaalselt koostiselt seisis nüüd võimu juures klikk, kes oli rikastunud Iiri - ja Šotimaa röövimise arvel, kellel olid suured maavaldused. See kõik muutis need uusrikkad vana feodaalse aristokraatia sarnaseks. Kuid leppimatuteks vana feodaalse aristokraatia ja monarhia taastamise vaenlasteks tegi neid hirm ilma jääda revolutsiooni ajal omandatud maadest.

Seetõttu vihkasidki need sotsiaalselt olemuselt sarnased rühmad üksteist, kuni ei kadunud uue aadli hirm, et vana feodaalne aadel tema maa ära võtab.

Armee ladvik hoidis küünte ja hammastega saavutatud võimupositsioonist kinni. Kuid protektoraat ei saanud baaseruda üksnes sellele kitsale alusele. Laiema sotsiaalse baasi otsimisel pöördub valitsus parlamendi ja jõukate kihtide poole. Ta veenab neid, et protektoraat kaitseb nende omandit, on maa päästja anarhiast, vaeste "ahnuse" käest. Kuid inglise varakate klasside laiad kihid tahtsid valitseda ise, ja sellest tulenebki parlamentide kallaletung protektoraadi juhtivale klikile.

Ka Cromwell ise, asudes kahe sellise vaenuliku jõu

vahel, kes mõlemad teda küll toetasid, kuid katsusid ka oma kontrolli alla võtta, ei julge toetuda õieti kummalegi riigikorras muudatuste teostamiseks. Armee ladviku käes on sõjavägi, parlament jällegi valitseb finantsi; ilma parlamendi nõusolekuta ei saa makse võtta. Niisugustes tingimustes ei jäägi valitsusel muud üle kui kaitsta kehtivat korda ja sellega kokkuröövitud varandusi.

Protektoraadi sisepoliitika seisnebki suurelt osalt rahva ülestõusude mahasurumises, võitluses vabariiklastega ja monarhistlike vandenõulastega. Sellele liitub pidev finantskriis, kuna armee ülalpidamine eespoolnimetatud ürituste läbiviimiseks nõuab suuri summasid. Veelgi rohkem raha nõudis protektoraadi agressiivne välispoliitika.

Protektoraadi esimesse parlamenti 1654.-1655.a. sätus kõigist ettevaatusabinõudest (varanduslik tsensus, saadikute nimekirjade kontroll) hoolimata terve hulk vabariiklasi, radikaalselt meelestatud keskkodanlasi jt., kes suhtusid protektoraati üsna ükskõikselt.

Parlamendi avamisel peetud kõnes süüdistas Cromwell levellereid, kes tahavad purustada omandit ja hävitada igasugused erinevused inimeste vahel. Teravalt astub ta välja võrdsustamise printsiipide vastu, mida kaitsesid diggerid ja "viienda monarhia pooldajad". Inglise rahvuse aluseks on olnud alati aadlik, džentlmen ja jõukas talupoeg. Võrdsustamine viib eraomandi hävitamisele, mille tulemuseks on anarhia. Cromwell rõhutab enese osa eraomandi kaitsel ja kutsub saadikuid üles koostööle valitsusega, mis on ain-

saks abinõuks anarhiast pääsemiseks.

See üleskutse parlamendiliikmete seas erilist poolehoidu ei leidnud. Parlament pidas ennast seadusandlikuks asutuseks ja hakkas asutama protektoraadi konstitutsiooni muutmise plaane. Peagi liitusid sellele küsimused sõjaväe vähendamisest 57 000-lt 30 000 - le, sõjaväe üle kontrolli teostamise probleemid jne. Lugu lõppes juba omanoodi tavaks kujunenud parlamendi laialisaatmisega Cromwelli poolt.

Protektoraadi teises parlamendis 1656 - 1658.a. suudeti igasuguste puhastuste ja nimekirjade kontrollimistega saavutada küll valitsust pooldavate liikmete enamus, kuid päris kuulekat tööriista protektorile ja armee ladvikule ei saanud ka sellest.

Tähtsa koha selle parlamendi töös võttis enese alla nn. "Alandliku petitsiooni ja nõuande" arutamine, mille esitas City'sse kuuluv Christopher Packe. See petitsioon nägi ette "normaalse" konstitutsioonilise korra - kuninga ja kahekojalise parlamendi - kehtestamist. Cromwell tuli selle projekti alusel kuulutada kuningaks.

Armee ladvik tõstis selle vastu ägedat protesti, kaitses protektoraadi režiimi ja sõjelist diktatuuri traditsioonilise monarhia taastamise vastu.

Projekti pooldavad City liikmed kritiseerisid protektoraati kui väga ebakindlat süsteemi, mis ei suuda maad kaitsta "anarhia" eest. Hirm eraomandi ja rahvaliidumiste üha suureneva ulatuse pärast pani City suurt igatsust tund-

ma sellise korra järele, mis kindlustaks kodanlusele ja uus-aadlile oma varade rahuliku kasutamise.

Kuningatiitlist Cromwell küll loobus armee ähvardava hoiaku tõttu, kuid ülemkoda taastati "alandliku petitsiooni ja nõuande põhjal, mis 1657.a. parlamendi poolt vastu võeti. Protektor sai selle põhjal õiguse nimetada enesele järeltulija, millega tema võim muutus faktiliselt päritavaks. Seega oli vana feodaalse monarhia välisvorm samahästi kui taastatud.

Ülemkoja loomisega tuli täiendada ka alamkoda uute liikmetega. Viimasesse sattus arvukalt vabariiklasi. Puhkesid ägedad vaidlused valitsemisvormi üle. City saatis parlamenti terve rea petitsioone, milles palus tugevdada riiklikku korda, teha sellest eraomandi võimas kaitsja. Demokraatlikud saadikud nõudsid tagasipöördumist vabariigi juurde. Kuid samuti leidis parlamendis ka absolutismi ja Charles II pooldajaid.

Kõige selle tõttu saatis Cromwell 1658.a. veebruaril parlamendi laiali.

Nüüd kujunes maal üsna laialdane opositsioon protektoraadi ja Cromwelli vastu. Rahutuste likvideerimiseks läks valitsus üle arestidele ja hukkamistele.

Protektoraadi režiim elas läbi sügavat kriisi. Defitsiit riigieelarves ulatus 1544000 naelsterlingini. Väljapääsuotsimisel tõuseb uuesti üles Cromwelli kuningaks kuulutamise mõte.

Oliver Cromwelli surm 1658.a. 3. septembril kiiren-

78

das protektoraadi vältimatut kokkuvarisemist. Seda mõis-
tis väga hästi ta järglaseks määratud vanem poeg Richard
Cromwell, kes loobus võitluseta lord - protektori tiit-
list ja eemaldus poliitilisest elust.

Protektoraadi välispoliitika oli samuti kui sisepo-
liitikagi ühe eesmärgi teenistuses: kaitsta võimaloleva
kodanluse ja uusaadli huve, mida ähvardas rahvusvaheline
kontrevolutsioon. Selle eesmärgi kõrval teeb protektoraadi
valitsus kõik, et vallutada võimalolevatele klassidele uusi
kolooniaid, laiendada inglise kodanluse ja uus-aadli kau-
banduslikku tegutsemisala.

1654.a. sõlmiti rahulepingud Hollandi ja tema liit-
lase Taaniga, mis tegid lõpu 1652.a. puhkenud sõjale. Ra-
hutingimused olid Inglismaale soodsad ja neil oli suur
tähtsus Inglismaa kui kapitalistliku maa arengule. Nende-
le järgnesid rahuleping Portugaliga, sõprus - ja kauba-
leping Rootsigaga.

Niimoodi oli kogu 1654. aasta inglise diplomaatiale
suurte võitude aastaks. Kuid sõlmitud lepingud ei märkinud
Inglismaa üleminekut rahule, vaid ainult ettevalmistust
uueks sõjaks oma verivaenlase Hispaaniaga. See määrabki
ära kogu protektoraadi välispoliitika põhisuuna.

Feodaalne ja katoliiklik Hispaania oli tihedalt seo-
tud Inglismaa uue poliitilise korra vaenlastega. Ta sõl-
mis kokkuleppe Charles II-ga monarhia taastamiseks Ing-
lismaal. Paavst Aleksander VII katsus luua üleeuroopalist
koalitsiooni katoliiklikest maadest (Hispaania, Prantsus-

74.

maa, Portugal, Austria) Inglismaa vastu. Inglismaa omakorda katsub luua samasugust koalitsiooni protestantlikest maadest, tõkestada igati katoliikliku koalitsiooni teeksaamist.

Selles osas kroonib Inglismaa püüdlusi edu. 1655.a. sõlmitakse Prantsusmaaga rahu- ja kaubaleping. Puhkenud sõjas Hispaaniaga (1655 - 1659) seisab Prantsusmaa liitlasena Inglismaa kõrval. Mainitud sõda lõppes Hispaania ja Charles II lüüasaamisega. Inglismaa sai endale kontinendil tähtsa toetuspunkti Dunkerque'i kindluse näol, mis võimaldas tal kontrollida La Manche'i kanalit.

Ülalmainitud saavutuste kõrval püüdis Inglismaa protektoraadi ajal kindlustada ka Vahemerel ja Lähis-Idas. Siin puhastati meri piraatidest, hävitati terve rida piraatide toetuspunkte. 1659.a. saavutas Inglismaa vaba läbisõiduõiguse Taani väinadest.

Kõik nimetatud sõjad laiendasid tunduvalt ka Inglismaa koloniaalvaldusi väljaspool Euroopat. Tähtsaimaks oli neist kahtlemata Jamaika saare Inglismaa kätte minek. Cromwelli protektoraadi ajal muutub koloniaalküsimus Inglismaa ajaloos esmakordselt juhtivaks küsimuseks tema diplomaatias, olles jäänud selliseks tänapäevani.

Protektoraadi ajal jätkavad independendid eesotsas Cromwelliga kodanluse ja uus-aadli võimu kindlustamist. Agressiivne välispoliitika tõstab Inglismaa suurriikide sekka. Sisepoliitiliselt muutub aga protektoraat üha rohkem kontrevolutsiooniliseks, mis isegi valitsusvormilt

on Stuartite monarhia sarnane. Protektoraadi valitsuse ja Cromwelli hirm rahvarevolutsiooni ees aitas tugevenda neil kodanluse ja uusaadli kontrrevolutsioonilistel jõududel, mis muutusid lõppeks nii võimsaiks, et suutsid taastada Stuartite monarhia.

Cromwelli surmaga 1658.a. lõppes protektoraat. Järgneva poolteise aasta jooksul vahetus mitu valitsust. Üksteisega võistlevad kindralid, üha julgemaks muutuvad rojalistid ja oma jõude koondavad demokraatlikud elemendid püüdsid igauks omal käel olukorda päästa. Valitsuse seisund muutus üha kõikumamaks. Maa näis seisvat uue kodusõja lävel.

Kodanlus ja uusaadel, kes oli rikastunud revolutsiooni ajal, kartis üle uut rahvamasside väljaastumist. Nad ei tahtnud revolutsiooni, vaid "kindlat korda", mis tagaks neile eraomandi rahuliku valdamise ja kasutamise. Kui seda ei suutnud teha protektoraat, armee ja kindralid, siis suudab seda teha nende arvates monarhia taastamine eesotsas Charles II - ga.

Charles II-ga astuti läbirääkimistesse. Kuningas kirjutas 1660.a. 4. aprillil alla Breda deklaratsioonile, mis andis amnestia kõigile kodusõjast osavõtnutele, usuvabaduse ja revolutsiooni kestel omandatud maade kasutamiseõiguse.

Need tingimused loeti vastuvõetavateks. 26. mail 1660.a. jõudis Charles II Londonisse. Monarhia oli taastatud.

Independentide ideoloogia osas pakuvad protektoraadi ajal meile peale Miltoni veel väga suurt huvi Harringtoni

77.

seisukohad.

Miltoni vaated, millest oli juttu eelnenud peatükis, arenevad protektoraadi ajal edasi.

Ta idealiseerib Cromwelli, nähes temas tarka ja väärilist valitsejat, armee juhti, rojalistide leppimatut vaenlast. Vabariiklasena kardab ta siiski Cromwelli võimu tugevnemist, nähes selles õigusega eeltingimuste loomist monarhia taastamisele.

1656.a. ilmus Harringtoni raamat "Okeani vabariik", milles olid esitatud ja teoreetiliselt põhjendatud sellise vabariikliku konstitutsiooni alused, mis nende autori arvates pidid tagama Inglismaale kauaigatsetud rahu ja korra.

Harringtoni kontseptsiooni aluseks on mõte, et omand loob võimu. Võimu sõltuvus omandist on loodusliku õiguse nähtuseks. Rikkuse peamiseks allikaks on Harringtoni arvates maa.

Riikliku võimu vorm (monarhia, aristokraatia, demokraatia) sõltub omandi jagunemisest monarhi, aadli ja rahva vahel, mida Harrington nimetab "omanduse tasakaaluks". Maa üleminek kuninga, aadli- ja kiriku valdusest gentry ja jõuka talupoegkonna kätte XVI - XVII sajandi esimestel aastakümnetel lõi senise "gooti omandi tasakaalu" asemele "rahva omandi tasakaalu". Selle maaomandi tasakaalu muutumise tulemuseks oli revolutsioon.

Inglise revolutsiooni ülesandeks Harringtoni arvates oli vabariigi kehtestamine, mis vastaks "rahva oman-

di tasakaalule" Inglismaal. Harringtoni ideaaliks on kodanliku suurmaa - omand, kapitalistliku rendi, landlordismi, palgatöö, inglaste ülemvõimu teiste rahvaste üle ja oligarhilise kodanlik-aristokraatliku vabariigi säilitamine. Selles peitub Harringtoni arutluste mõte "rahva omandi tasakaalust."

Sel moel on konstitutsiooni aluseks omanike endi huvid, mitte lepinguteooria nagu arvasid näiteks Hobbs, Milton, Ireton jt.

Nagu Miltonigi nii ülistab ka Harrington Inglismaa merevõimu ja koloniaalvalduste kasvu. Ta õigustab igati Inglismaa koloniaalpoliitikat, põhjendades seda independentide ideega inglastest kui "jumalast äravalitud" rahvusest.

Kaitstes uusaadli ja kodanluse huve, üheltpoolt krooni ja vana feodaalse aristokraatia, teiselt poolt rahvamas-side nõudluste vastu, põhjendab Harrington loodusliku õiguse teooriaga võimulolevate klasside õiguse Inglismaad valitseda. Selle teooria aluseks on idee "inimeste looduslikust ebavõrdsusest", ja selle põhjal järeldub, et ainult gentry on kutsutud ja seatud valitsema.

Varanduste võrdsustamise vältimiseks on valimisõigus piiratud kogu varandusliku tsensusega.

Harringtoni vabariik on demokraatiast sama kaugel kui Miltonigi oma. Rahvas on aadliga võrreldes madalam kategooria, ega oma seepärast ka õigust riigiasja otsustada. Riigi loomiseks pole rahva nõusolek üldse vajalik.

101.

Oma pamfletis "Poliitilised aforismid" (1659) esitab Harrington kodanliku nõudluse "rahva õiguste võrdsusest", s.t., et formaalselt seaduse ees olgu kõik võrdsed, sõltumatult nende varanduslikust olukorrast.

Usus näeb Harrington vaid "rahva lohutajat", mis tagab korra ja kindluse riigis. Südametunnistuse vabadus olgu olemas, kuid selle kõrval eksisteerigu ka rahvuslik kirik, mis selle südametunnistuse vabaduse järele vaataks. Selles osas langesid Harringtoni vaated täielikult ühte Cromwelli omadega, kes protektoraadi ajal kavatses samuti riigikiriku loomist. Riik pidi seda kirikut ülal pidama ja kirik jällegi riiki toetama.

Harringtoni seisukohad on iseloomulikud kodanluse ja uus-aadli omadele, kes 1649. aastast peale hakkasid üha rohkem üle minema kontrrevolutsioonilisele teele. Siin on leidnud väljendamist need uusaadli ja kodanluse huvid, kes tahtsid hoida oma kätes võimalikult kindlamini revolutsiooniga kättevõidetud varandusi, kaitsta neid kodanlik-aristokraatliku vabariigi abil feodaalse monarhia taastamise ja rahvarevolutsiooni eest.

K o k k u v õ t e .

Gentry'ist ning keskmisest tööstuslikust ja kaubanduslikust kodanlusest pärinevad independendid alustasid oma poliitilist võitlust parlamendis puritaanlike radikaalidena. Aastatel 1640 - 1641 ja esimese kodusõja kestel olid nad kõige otsustavamateks kuningavõimu vastasteks. Nende poolt teostatud rahvamasside kaasatõmbamine ja sõjaväereform aitasid kodusõja võidukalt lõpule viia.

Mõistes, et feodaalse reaktsiooni võit kodusõjas tähendaks surmaohtu kodanlusele ja uus-aadlile, pole independendid sellel perioodil lubadustega kitsid. Südametunnistuse-, trüki- ja sõnavabadus, ususallivus jne. on sellel perioodil nende loosungiks. Rahvamassid lähevad võitlusse Stuartite absolutismi vastu demokraatlike reformide nimel.

Kodusõda lõppes kodanluse ja tema liitlase - uus-aadli - võiduga. Selline ühiskondlike klasside jõudude vastastikune suhe, kus uus-aadel liidus kodanlusega võitles monarhia, feodaalaadli ja valitseva kiriku vastu tingis Inglise kodanliku revolutsiooni konservatiivse, talurahva vastu suunatud iseloomu.

Kodusõjas saavutatud võidu tulemusena likvideeriti

palju tõkkeid, mis pidurdasid kapitalismi arengut Inglismaal. Kuid püsima jäi inglise landlordide maavaldus ja terve rida feodaalkorrale omaseid jooni. Inglise revolutsiooni seadusandlus ei püstitanud oma ülesandeks feodalismi täielikku purustamist. Võimuletulnud klassid keeldusid reforme teostamast rahvamasside huvides. Selle vastu puhkeb terav poliitiline võitlus, mida juhivad levellerid.

Independentide ideoloogiat esimese kodusõja lõpu ja kuninga hukkamise vahel iseloomustab armee revolutsioonilise osa, kelle vaated peegeldasid laialdaste rahvakihtide huvisid, vaoshoidmine iga hirmu eest. Levellerite nõudmistele revolutsiooni süvendada ja kehtestada kodanlik-demokraatlik vabariik, vastavad independentid monarhia kaitsmisega. Igasugustes demokraatlike vabaduste nõudmistes näevad nad ohtu eraomandile.

See kõik vastas täiesti kodanluse ja uus-aadli soovidele, kelle põhimised nõuded revolutsioon oli täitnud ja kes tahtsid nüüd kõigest hingest, et monarhia seaduslikkuse paiste nende võimu ja vara rahvarevolutsiooni eest kaitseks. Põhjendada teoreetiliselt, et ei kuningavõimul ega ka laiadel massidel pole mingit õigust kodanluse ja uus-aadli varadele, muutub sellel järgul üheks peaküsimuseks.

Otseselt rünnakule minna levelleritega independentid sellel perioodil ei julge. Parlamendis on võimul veel presbüterid. Rojalistlikud vandenõud ähvardavad võimulole-

vaid klasse monarhia taastamisega.

Sellest tingituna on independendid leplikud demokraatlike elementide suhtes. Nad püüavad igati kuningaga kokkuleppele jõuda, et niimoodi sundida presbütereid järeleandmisele.

Kasvav kontrrevolutsioonilise riigipöörde hädaoht ja veendumus, et massid hukkavad kuninga võimulolevaist klassidest mööda minnes, sunnib independente otsustavale tegutsemisele. Nad viivad läbi protsessi kuninga vastu, hukkavad Charles I ja kuulutavad välja vabariigi. Kodanluse ja uusaadli kätes on nüüd kogu võimutäius Inglismaal.

Vabariigile üleminek oli kahtlemata revolutsiooniliseks aktiks. Independendid aga panevad nüüd kõik mängu, et hoida selle vabariigi muutumist demokraatlikuks. Halasamatult purustavad nad igasuguse demokraatliku liikumise maal(levellerid, diggerid) teostavad rahvavaenulikku sise- ja välispoliitikat kodanluse ja uusaadli huvides. Iirimaa orjastamine ja paljaksröövimine, Šoti sõjakäik, Navigatsiooniakti avaldamine 1651.a., sõda Madalmaadega jne. iseloomustab Inglise vabariiki.

Vabariigi ajal rikastusid armee ladvikusse kuuluvad independendid, Londoni liiakasuvõtjad jt. kodanluse esindajad veelgi. Teiseltpoolt muutus üha tugevamaks nende surve laiadele rahvamassidele. Armeed hakkas muutuma ikka rohkem ja rohkem Cromwelli armeeks.

Selline independentide üha avalikum üleminek kontrrevolutsioonile peegeldus ka nende ideoloogias. Just vaba-

riigi ajal hakkavad kõlama niisugused põhimõtted, et jõud on iga riigi aluseks ja et inglise rahvas on "jumalast äravalitud". Sõjaka natsionalismi-ideega varjab kodanlus ja uusaadel oma agressiivset välispoliitikat, mis tõi talle suuri kasumeid. Sellal jätkub võitlus demokraatlike ideede vastu, mida independentid näitavad kui kahjulikku inglise "rahvale". Sõna "rahva" all mõistavad nad vaid kodanlust ja uusaadlit. Demokraatlikke ideid püütakse kahel viisil diskrediteerida. Osa neist, nagu varanduste võrdsustamine, üldine valimisõigus jne. kuulutatakse otseselt anarhistlikeks. Teisi aga nagu looduslik õigus, rahva suveräniteet jne. esitatakse moonutatud kujul. Levellerite "looduslik õigus" tähendas, et inimene on sündinud vabana, valimisõiguslikuna jne. Independentide "looduslik õigus" aga tähendab, et inimesel on juba kaasasündinud õigus eraomandile, eraomandi puutumatu- sele jne. Ka levellerite rahva suveräniteedi idee, mis meil tähendas, et rahvas on kõrgeima võimu kandja, võetakse independentide poolt üle selleks, et kuninga hukkamist masside süüks ajada.

Kui independentid senini olid igati kaitsnud monarhiat (selle vastu polnud neil ka vabariigi ajal midagi, kui seda kuningavõimu piirab parlament), siis nüüd tuli neil kuidagi põhjendada vabariigi loomist. Selleks loovad nad teooria, mis jätab kuningale vaid esimese ametkoha riigis. Kuningas on "rahva" ees vastutav. Kes see "rahvas" on, sellest oli juttu ülalpool. Ka see teooria vastas täielikult kodanluse ja uusaadli huvidele, kes tahtsid, et

kuningavõim küll neid kaitseks, kuid ühtlasi ka nendest sõltuks.

Ka "vabariikluse" mõistele annavad independentid väga kitsa sisu. Laiade masside osavõtt on selle independentide "ideaalse vabariigi" poliitilisest elust samahästi välja lülitatud kui tegelikkuseski eksisteerivas valitsemisvormis. Kõikidest arutlustest selgub vaid see, et kehtiv independentlik vabariik on parim kõikidest mõeldavatest valitsemisvormidest, et iga selle demokratiseerimise katse paiskaks maa "anarhiasse" ja hävitaks eramandi.

Nagu öeldud, oli independentlik vabariik kaugel demokratismist. Oligarhiliseks kildkonnaks muutunud Pärarlamendi laiali ajamine 1653.a. ja üleminek protektoraadile taastas maskeeritud kujul vana monarhia. Protektoraadi ajal tugevnes veelgi demokraatlike elementide jälitamine. Kodanluse ja uusaadli keeldumine vastutulekust laialdaste rahvamasside nõudmistele põhjustas selle, et võim protektoraadi ajal esineb meile varjamatu sõjalise diktatuuri vormis. Iirimaa orjastamine inglise kolonisaatorite poolt tingis reaktsiooni tugevnemise Inglismaal. Cromwelli surm kiirendas restauratsiooni kuna kodanlus ja uusaadel veendus, et armee kindralid ei suuda tagada nende varanduste puutumatust. Veelgi enam! Samad kindralid on valmis valla päästma uut kodusõda võimu pärast. Kartes revolutsiooni, eelistasid kodanlus ja uusaadel kokkuleppimist vana feodaalaristokraatiaga. See ko-

danluse ja uusaadli vandenõu kontrrevolutsiooniliste rojalistlike ringkondadega töigi Stuartid uuesti Inglismaa troonile.

Protektoraat kujutab enesest puhtaima kujul kontrrevolutsiooni ja kontrrevolutsiooniline on ka tema ideoloogia. Sellel järgul muutub juhtivaks sõjaka natsionalismi idee, mille järgi "äravalitud" inglise rahvas võib ja on otseselt kohustatudki orjastama teisi rahvaid. Sellel perioodil hakkavad kõlama üha tugevamini hääled inimeste ebavõrdsusest. Demokraatlikud ideed kuulutatakse vaenulikeks ja kahjulikeks inglise rahva huvidele. Kodanlus opereerib küll "rahva" mõistega oma võimu kindlustamisel, kuid tegelikult tähendab sõna "rahvas" vaid kodanlust ja uusaadlit. Rahvamasside vaoshoidmiseks plaanitakse uue riigikiriku loomist, anglitsismi ja katoliikluse hakatakse suhtuma leplikumalt. Eraomandi kaitseks luuakse terve rida teooriaid, mis tõestavad eraomandi pühadust ja puutumatust. Samuti tõstetakse kilbile "tugeva keskivõimu ja tugeva valitseja idee, kes "kõva käega" päästaks maa "anarhiast" s.t. rahvarevolutsiooni hädaohust.

Nagu näeme, peituvad juba protektoraadi perioodi independentlikus ideoloogias suurema osa nende kodanlike ja rahvavaenulike teooriate eod, mis leiavad üksikasjalikumad väljaarendamist järgnevatel sajanditel.

Niisugune on independentide ja nende ideoloogia areng Inglise kodanliku revolutsiooni käigus. Nii mandusid kunagised kodanlikud radikaalid, muutudes lõppeks kõige sün-

gema reaktsiooni tugedeks. Kodanlik ajalooteadus idealiseerib independente või seisab nõutuna ühe või teise "mõistatusliku" probleemi ees. Näha nendes kodanlike klasside võimu kindlustajat, kes vihkasid küll kuninga- võimu türanniat, kuid kartsid veelgi rohkem rahvamasse ja värisesid "püha" eraomandi puutumatusse pärast, s.t. näha neid sellistena, missugused nad tegelikult olid -

- selle ülesande lahendas alles marksistlik ajalooteadus.

Kasutatud kirjandus ja
allikmaterjalid

Tsiteerimisel tarvitatud lühendid on antud sulgudes.

Marksismi - leninismi klassikud

1. Маркс и Энгельс, Сочинения Москва - Ленинград 1930 г., к. VII
(Маркс и Энгельс, Соч. к. VII)
2. Маркс и Энгельс, Письма 1948. г.
(Маркс и Энгельс, Письма)
3. Марх, К. "Kapital" Tallinn 1953.

Allikmaterjalid

1. Historical Collections. The Third Part in Two Wolumes. Containing the Principal Matters Which happened from the Meeting of the Parliament, November the 3^d, 1640, to the End of the Year 1644, by John Rushworth. London 1721, k. IV
(Historical Collections, k. IV)
2. Historical Collections. The Second Wolume of The Third Part. Containing the Principal Matters Which happened from the Meeting of the Parliament, November the 3^d, 1640. To the End of the Year

1644., by John Rushworth. London 1721, k. V
(Historical Collections, k. V)

3. Historical Collections The Fourth and Last Part. In Two Wolumes. Wolume the First. Containing the Principal Matters Which happened from the Beginning of the Year 1645 , tho the Death of King Charles the First, 1648, by John Rushworth. London 1721, k. VI
(Historical Collections, k. VI)
4. Historical Collections. The Fourth and Last Part. Containing the Principal Matters which happened from the Beginning of the Year 1645, tho the Death of King Charles the First 1648, by John Rushworth. London 1721, k. VII
(Historical Collections, k. VII)
5. Oliver Cromwell Letters and Speeches with Elercialations by Thomas Carlyle. London 1857., k. I-III
(Oliver Cromwell, Letters, k. I-III)

Kasutatud kirjandus

1. Английская буржуазная революция XVIIвека I - II
Москва 1954.
2. Архангельский, С. И. Английское крестьян-и его участи в революции 40 - 50 гг. XVII века. Ученые записки Горьковского государственного университета выпуск 13 - и, Горький 1947.
(Архангельский =)

3. Барг, М. А. Кромвель и его время. Москва 1950.
(Барг =)
4. Cambridge Modern History. Cambridge 1907., к. IV
(СМН)
5. Douglas, W. S. Cromwell's Scotch Campaigns
1650 - 1651. London 1898.
(Douglas =)
6. Джексон, Т. А. Борьба Ирландии за независи-
мость. Москва 1949.
(Джексон =)
7. Firth, Ch. Oliver Cromwell. London 1906.
(Firth =)
8. Gardiner, S. R. History of the Common-
wealth and Protectorate 1649 - 1656.
London 1916., к. II
(Gardiner =)
9. Green, J. R. History of the English People.
London 1915., К. V
(Green =)
10. Холорепшоу, Г. Левеллеры и английская
революция. Москва 1947.
(Холорепшоу =)
11. Лильберн, Джон, Pamфлеты. Москва 1937.
(Лильберн =)
12. Мортон, А. Л. История Англии. Москва 1950.
(Мортон =)

13. Сапрыкин, Ю. М. О классовой сущности политических взглядов Гаррингтона. Средние века, спорник, выпуск IV, Москва 1953.

(Сапрыкин =)

14. Сказкин, С. Д. Английская революция. Москва 1941.

(Сказкин =)

15. Stern, A. Milton und seine Zeit Leipzig 1879.

(Stern =)

S I S U K O R D

I	Sissejuhatus	lk. 2-4
II	Inglise kodanliku revolutsiooni ajaloolised eeltingimused. Stuartite absolutism. Revolutsioonilise situatsiooni kujunemine	" 4-18
III	Pikk parlament. Vastuolude teravnemine kuninga ja parlamendi leeri vahel 1640 - 1642.	" 19-26
IV	Esimene kodusõda. Cromwelli ja independentide osa selles 1642 - 1646.	" 27-39
V	Konflikt parlamendi ja sõjaväe vahel. Putney konverents. Teine kodusõda. Kuninga hukkamine. 1646 - 1649.	" 40-63.
VI	Independentlik vabariik Inglismaal kuni Cromwelli protektoraadini (1649 - 1653.)	" 64-90

VII	Cromwelli protektoraat. Stuartite restauratsioon 1660.a.	lk.	91-101
VIII	Kokkuvõte	"	102-108
IX	Kasutatud kirjandus ja allikmaterjalid	"	109-112